

СЛОБДАН БОШКОВИЋ
ПРИЧЕ
ИЗ НАШИХ КРАЈЕВА

БИБЛИОТЕКА

САВРЕМЕНА КЊИЖЕВНОСТ

Уредник
Владимира Стијак Илисић

Рецензенти
Миодраг Ћупић
Небојша Иваштанин

СЛОБДАН БОШКОВИЋ

ПРИЧЕ

ИЗ НАШИХ КРАЈЕВА

Бања Лука
2011.

РЕЛИКВИЈЕ

*/Гређа Прича, по казивању Младена Ољаче
и непоузданог сјећања Писца ове Приче./*

Кад војска нова улази, или кад из Града без реда излази, због журбе одступања, смутња бива највећа. Све живо се ускомеша, врви, покрене се притајени мравињак од људи, распричаних жена и растрчане дјеце... Ускипи, па кипи, и прекипи. Наће се понеко ко узалудно брани браве и капије, ко покушава на силу да их одвали: кључеви се однекуд нађу, читави свежњеви, турпије и металне полуге, клијешта... чак и ћускија буде у нечијој руци. На дућанима пуцају врата и прозори, пршти стакло, лете одваљене даске... а онда, кад се отвори, нагрну торбе и вреће, испрекалушљене цераде, раширени гуњеви. При уласку у куће и дућане – споредне и безвриједне ствари празне торбе и друго, нису се запажале. Али при изласку – рашириле трбухе, надуле до прскања. Напуњене, прејеле се натрпаних ствари што су нађене по Граду. Људи посрћу под тешким теретом. Мало им то што су упртили, него још и другом руком вуку за собом по неку ствар од које нису могле да се раздвоје, а која је иначе најчешће безвриједна.

Војска се опет повлачи, све брже они последњи. Мили колона, натоварени коњи с комором и коморцијама замичу кроз Клисуру.

Никола, још дијете, потрчава као ждребе за оцем, косматим и жилавим горштаком. Из даљине, Никола још не види ништа. Све је као у

Планини: црвено честарје рујевине и пријечци, ниско прелијетање птица, узнемирени и преплашени цвркути. Око пута је спуштено грање и трње. Трн се забодје кроз џемпер у руку... И небо је исто: облаци пливају преко небеске куполе, као живи, с једне стране осунчани и црвени, а са друге тамни и збијени, пријете кишом и невременом.

Кад из Ријеке изађе на уздигнуту терасу са које пуца видик на Долину и Град, стаде: пред њим бљеснуше огромне зградуринае, бијеле, кровова црвених, неке и равних, збијене у гомиле као огромно стадо у претијесном тору. Учини му се да куће и нису од једне цјелине, него је једна на другу насложена, као трупина на трупину.

- Пожури, шта си се заблентео: други нам све узеше. Ђаво попио. За нас није остало ништа.

Никола потрчи, пристигне оца и опет стане: то је тај Град о којем се толико прича и распреда, некад с подозрењем и мрзовољом а некад са дивљењем и одушевљењем, како је ко и по чему запамтио Град, то чудо највеће на бијелом свијету... које магнетски привлачи и истовремено одбија новопридошлице.

Отац се код првих кућа не задржава, познаје стање тамо: сиротиња је то приградска, одбачена, скрајнута са стране, и богу за леђима, једва петља крај с крајем. Нема код њих ништа вриједно за што би се дохватило руком, осим нешто од оног што су здипили... а и сада су доље, размиљели се по Граду... краду и отимају.

Иде даље, вуче упорно Николу за собом.

Застаје, гледа забезекнуто у високе зидове: од камена нису, од дрвета нису, нису ни од... чуди се како се све то не обурва доље и не притисне тај народ што некуд безглаво врви... и какве терасе,

да се човјеку занебеса и с њих суноврати доље, што би то било... чини му се да га са сваког прозора гледају нечије очи, као да сами прозори час жмиркају а час буље на њега... коре га, пријете: тако ти Никола, у пљачку си кренуо, да грабиш туђе, а?

Туђе ми није жао: рат је, нешто мора да пропада. Најбоље онда оно што је најмање вриједно. Гадно је кад људи пропадају и гину...

Али, осјећа, друго нешто тишти, суши уста, стеже и враћа натраг: не иди, не иди тамо... није то твој пут... ово је вријеме помута и странпутица... отвори очи још шире, оба ока, и упијај што можеш снажније прије него све то буде претворено у рушевину, и пепео... не пропусти ништа: те дрвореде кестена, паркове, зелене алеје, осунчане и поплочане тргове... цвијеће што цвјета по баштама, фасаде и линије, мермерне кипове испред кућа, на улазним капијама... па извјешане натписе да се зна гдје се шта налази... и све оно што други проносе: бљештаве порцуланске посуде, свилене украсе, разне драгулије за које и не зна чему служе... све оно што гмиже улицама према излазу из Града.

Запањен, Никола блене: „Не могу ја тај склад да пореметим, да узмем нешто од те љепоте. Зар то унаказити, дио му истргнути, кожу рецимо, или руке, или глас кутији која пјева...? Да пљачкам то као отац... не могу.

Отац га снажно зграби за руку, убаци кроз металну капију, између двије камене животиње са разјапљеним жвалама. Упадоше у једну огромну и добро освијетљену просторију, без врата и прозора и отац срдито рече: „Мангупска и лупешка посла... дошли су прије нас и понијели што

је било за ношење. Покупили су, опували до ноката, све што је ваљало.“

У другој соби исто.

- Нису овамо – рече отац, вукући Николу за собом.

Знам ја гдје ће још бити.

Кад отац разби врата, Николу запахну неки чудан мирис, на устајалост неку, мирис одбојности, а у исти мах га тај мирис намамљује и опија.

Осјети, кад обухвати погледом просторију, како му нешто укочи очи, снажно му их расклопи и остави тако, избуљене: по креденцима и комодама, рафовима, по сталажама светих књига, по чудесним сликама свуда по зидовима, с укусом насложено посуђе од стакла и кристала, изрезбареног и избрушеног... па небеско плави порцулан, вазне злаћане, мала порцуланска божанства, шумски духови и чудовишта... златни преливи по свему, сребрена патина, кашике сијају ко сунце... па мајушни божји храмови...

У торбу трпај, бено!

Не могу.

Како не можеш?! Овако... види... учи се да живиш. Нећеш читавог живота мој хљеб кусати. Сад је вријеме да се учиш.

Отац спретно и брзо напуни торбу до врха свакаком стакларијом, порцуланом... и другим шареним и сјајним ћинђувама и украсима.

Више нам овога није потребно... идемо даље.

Улицом Никола гледа час десно а час лијево: премјерава опет висину кућа, упија нову љепоту и невиђену складност, пребројава стакла на прозорима и, узгред, мисли гдје да потури торбу, гдје је оставити да нико не запази да се то он ослобађа

краденог. Било гдје да је остави сви би, чини му се, повикали у један глас: „Ено, оно је тај лопов, украо је...“ И све су очи упрте у њега. „Видимо те, Никола, не можеш нам утећи, никако, баш никако, па да си сто пута мањи...“ Људи га гледају срдито. „Могао си то да учиниш... боже, зар си заиста могао пружити прсте и дохватити тако лијепе и скупоцјене, с кољена на на кољено преношене драгоцености... колико је само очева и синова све то сакупљало и чувало, његовало и пазило, душу своју и осјећања своја уграђивало док нису постале породичне реликвије...“

Никола се обазире, покушава да проникне ко га све посматра и ко опомиње.

„Нисам... нисам“ ... говори гласно, скоро виче.

„Шта ниси? Шта?“ смркнуто га гледа отац и већ осматра гдје се може још упасти и нешто уграбити.

„Нисам ништа узео“ правда се Никола.

„Узимај, шта чекаш, док има. Остадох данас празних шака због тебе.“

Отац у неку проваљену трговину улази. Никола види да је трговина мјешовите робе, има тамо свега и свачега, људи из ње износе од „игле до локомотиве“.

Промичу људи и жене, претоварени, понеко заостао, види се да бјежи, тегле, довикују се и псују. Николи се чини да се те псовке на њега односе: они виде да је украдено то што је у торби и у мојим рукама, па куну па проклињу, јер зна се да је украдено увијек било проклето и... све је ово проклето, јер се није смјело додирнути: те куће, те палате су као свете, и врата, и прозори, и све што се иза њих крије... чини му се да је тако саздан цијели Град... можда је и сам Град реликвија...

„Што не узимаш, лудо једна? Што си се скаменио?“

„Не могу, тако... не могу“.

„А други како могу... А ја...“

„Ја, ипак, не могу...“

Отац упрти свезане завежљаје на раме. Тврдим и тешким кораком крену напријед, сам.

Никола пође за њим. Испод ока гледа наоколо, у људе што журе, трче, јуре... јуре, бјеже...

Учини му се да и сам трчи и да је испред њега огроман камени зид, намјерно постављен ту да му буде препрека.

Посрну напријед. Посрну и торба за њим. Из торбе се разлетјеше ствари, шарени лептири, бљеснуше ројеви пчела – перли... али с треском... Пред њим се створи гомила, огромна гомила и рушевина од стакла, кристала, порцулана... заискрише хиљаде сунчаних и златних одсјаја у Николине очи и он паде као откос.

/Много година касније, у једном другом рату, три завађене војске међусобно се прогоне и убијају, славе побједу, иако су све три поражене... Писац ће се увјерити својим очима у истинитост Приче, преплављен тугом и стидом./

МАЈКА

/Девета Прича по сјећању Душана Костића са сахране Мируне Бакић, код манастира Ђурђеви Ступови, коју лијепо ожалише и још свечаније сахранише, уз три сина, у гробницу на којој бијаше записано и ово: ... неписменој мајци подиже за живота. Више не мога... син Зарија./

Све ми је до сада, чини ми се, било јасно. Варљиви земаљски живот и жуђена вјечност које нема, добро и зло, радост и туга, свјетло и мрак, само данас... није, говорим не отварајући уста.

Шта се ово дешава, Боже?

Никад те нијесам прије призивала и питала, јер нијесам вјеровала у тебе и твоје моћи, чак ни онда кад су ми очи биле затворене од страха и кад сам била слаба и несигурна, кад сам морала вјеровати у све, у познато и невидљиво, у немогуће... кад ме обухватала жеља да легнем и умрем, уморна и без трунка снаге и воље, да одустанем од свега и примим све несреће као судбинске... попијем своју чашу на искап и до дна... али, нијесам посустала ни тада, јер ме немилосрдно водила нека непозната али мени јасна мисао да се браним и борим, нека праисконска потреба да идем напријед, а послије да мрем. И поред свих чудеса овога свијета, ти нијеси био жив, ни у болу ни у радости, ни у љубави ни у мржњи, ни у црни и несхватљи час за мене, кад изгубих синове, ни у јаду моме великоме и непресушноме, једноставно... нијеси за мене постојао.

И моје наде нијесу биле са оне стране, иако некад помислим да те има, а онда, одмах затим, да те нема, па опет: и да те има, и да те нема – у исти мах!

Ни она икона Светог Луке у нашој кући, ни оне свијеће што их палим понекад у цркви, за живе и мртве, за... и она ријетка окупљања породична за Божић и шарена јаја за Васкрс, заиста немају с тобом, вјеруј ми, Боже мој, никакве везе.

Сада... Морам. Све ми је нејасно, помутило ми се у разуму и моје сићушно знање обузима језа од скривених ријечи и ужаса слутњи. У глави су облаци, и магле, и непрозирност. Пореметило се нешто у свијести па или људи не могу мене да схвате или ја предосјећам пријетеће невоље и не разумијем ни њих ни долазећи дан.

Како да разлучим клевете и лажи од истине?

Можда је све ово лудост и залудно надање што те зазивам и молим? Не, није ово молитва, није ни молба; ево, обраћам ти се за помоћ, јер ме обузима неизрецива ужас, да разјасним своју муку и мук у грудима и грч што ми све јаче стеже душу, јер знам да друга помоћ неће ниоткуд приспјети.

Нејасно је мени много штошта! Људи, они које сам добро знала и прихватала као своју дјецу и своје синове, одједном су постали чудни, чудне ријечи зборе. Нешто мени несхватљиво. Кривице и кривце неке помињу: има их, веле, који су скренули с нашег правца, нијесу они недужни кад су издали заједничку ствар... нијесу досљедни на нашем путу...

Твој Заро се од нас одвојио, засрљао као нико његов. Он једно, на своју, а ми други – друго. Ми по правди и савјести, а он...

Чек, да видимо нешто... Мој Заро, ето, своје смирује, а од вас се, значи, удаљава. Како то, ради ли против вас и народа или мисли као ви, шта ли?

Против нас је: мисли заједничке с нама више нема, језика међу нама више истог нема, ни живота заједничког што смо тек почели да градимемо? Не идемо више једним путем!

Како треба да буде?

Сви да мислимо исто, циљ наш је и већи и узвишенији од наших живота, тако.

Мени ни то није јасно што кажу Петар, Радомир и Илија Вучинић. Мој Заро је с њима био, борио се против непријатеља... борио се за све понижене и обесправљене, приправан на највеће жртве које ће донијети побједу. Са другом двојицом је отишао, са друга два моја сина, Станишом и Радем. Истим стопама. Тамо је био Вучинић и Радомир, и други што су сада нова власт, и што су се упутили на Зара, против њега говоре, као да је учинио велико зло а они му, чини ми се, још веће спремају.

И још: зар није заједно с вама ратовао, по шумама и горама се вукао, на бункере голорук ишао...

Јесте, зна се, али... у задње вријеме, сада...

Може ли, реците, последије бити нешто друго него што је био док сте били на бојишту, или - него што сте ви... може ли?

Гледам их право у очи, да ми не врдају и не смишљају одговор. Не дајем им ни тренутка размисљања.

Може, каже Илија Вучинић.

Па јесте, кажем, све се може, човјек може и памећу да поремети, да полуди и не зна шта говори. Али на ријеч божјака не треба се освртати.

Заро добро зна шта говори. Његове ријечи су побуна и позив на борбу против нас. Изгубио је вјеру у наше идеје и нашу свијетлу будућност. Заборавио на жртве... И не само то, него и друге наводи на зло. Друге против нас наговара.

Опет има мени нешто нејасно: како Заро може против себе и вас? И то одједном.

Ето, може.

Па, добро... а Станиша и Раде, јесу ли се борили часно? И ви исто?

Јесмо, каже Петар.

Оба моја сина су погинула у борби... за ово данас... оставили су ми ове кости, сада видим: и сумњиве заслуге, и црн терет на души.... Реци ми ти Илија, је ли мој Заро за старо да се врати?

Није, али...

Чек, чек... Значи, он није против мртве браће, против Станише и Рада...

Хоће Илија Вучинић да ме убиједи сигурним ријечима. Како кад већ унапријед знам шта ће ми рећи. Знам и то да се око мог Зарије погужвало, некакв обруч се стеже око њега. Само – покушавају да ме припреме да се не изненадим у зао час. Или се надају да ћу успјети, док траје још истрага, да Зара убиједим да се не противи њиним мишљењима. Ја то не могу, знам. Нијесам толико моћна. Зарија има свој став и за њега се бори, или се бар њега држи, неће да изневјери ни себе ни мртву браћу... За какав свијет су се борили Станиша и Раде. И какву слику су стварали... Та слика је била Станишина, и Радева, и ових истих – онда док су били на положајима, или се превијали од болова, или... И та слика је постала нека истина, света истина Станишина. С љубављу је о њој говорио, срцем се везивао, улагао сав разум, вјеру и

занос, и на крају, остао заувјек на положају бранећи ту истину... Раде такође.

Заро нам огромну штету наноси, углед нам каља, све што је поштено и људско.

Људски се није борио кад је требало?

Борио јесте, каже Илија.

Знам да се борио. Поред Станише није могао, и да је хтио, да буде кукавица. Убио би га да се држао кукавички, положај да је напуштао, или да није ишао на јуриш. Чак су обојица морали да буду први, да се види да браћу не штеди... Али, Станиша је погинуо, кажу, јуначки и храбро. И Раде за њим. Само ми је Зарија дошао.

Али сад, не умијем да сагледам и утврдим оно што живог Зара и мртве моје синове везује са њиховим дојучерашњим друговима ни оно што их дијели од њих?

Ви хоћете да ми угасите дом. Добро знате шта имам: ова два гроба, два костура у истој гробници које сте ви, њини другови, правили. Осим тих костију, имам само Зарију... остала сам и без суза.

Је ли ово ја будна сањам ужасан сан?

Зар је ово жуђена стварност? Је ли ово сањана јава?

Хоћу ли се пробудити бар на трен или се вријеме наругало разуму!

Они ми опет нешто мрмоље, као да се бране... није у њиховој моћи... они на вишем положају у Тморнику одлучују... али ја добро видим да још нешто крију. Хоће да ми саопште али се не усуђују, одлажу за касније, бирају погодније вријеме.

Мени то оклијевање постаје тешко, пада све теже. Нијесам научила на затвореност, увијања и гучења. што се крије – не волим. Увијек сам говори-

ла јасно и отворено па ако одлети глава – нека лети... Видим, по њима видим, и без Зара ћу остати.

Како то, боже, питам се: зар су ово они исти што су са Заром непријатеља побииједили... зар су добри и савршени људи једино у гробу – и од памтивијека тако?

Значи, он гази преко брата... он му ломи кости.

Тако је, каже Петар.

Ја не вјерујем у то... не вјерујем баш ништа. Мутите ви то нешто против мојих синова, двојице мртвих и једног још живог.

Против мртвих нијесмо, али Зарија...

Добро... моји синови су увијек скупа ишли, у рат скупа, на бункере... Исто су мислили, за исто се борили: кад се једном дође до ослобођења, створићемо велику равноправну заједницу, правде и благостања, и достојанства... То знам, Станиша ми је причао... заборавила сам ријечи: моје и твоје. Остала је међу нама само ријеч - наше. Зарија друго не говори ни сада... Па како онда да раздвојим синове, двојицу тамо а једног не знам гдје... Него, ево, још одмах, да ви узмете и ону двојицу тамо, па код Зарије. Нека бар скупа буду.

Не само да их увјеравам него их до гробова водим, њих, некадашње другове мојих синова.

Отварам поклопац позади, сандуче отварам, избацујем из њих Станишине и Радеве кости.

Говорим присутним: ако је Зарија залутао онда су и ово блудни синови, чак и кад су мртви. Против вас су, можда... Нећу такве синове.

Нијесу они, мајко, виче Илија Вучинић и вуче ме за руку, да ме одврати и обузда, да кости синова из гробнице не избацујем напоље.

Не вјерујем вам ништа, кажем. Мора да су и они скренули, забасали и заблудничили. Моји синови зар против другова својих да буду...

И мислим: побједа јесте ту... али се не остварује оно за шта се борио и живот положио Станиша, и Раде... И сва она младост. Сада што хоће нешто друго, то није... није Станишино. Неће ни Заријино да буде.

Још кажем: ви нијести исти, ви и против живих и против мртвих идете... помесће и вас ово вријеме ако тако наставите... сви ће на крају бити поражени.

О, драги Боже, не знам више чему да се надам, у шта да вјерујем, коме душу да откријем, али опрости мени, молим ти се, што се ево крстим а у тебе не вјерујем... иако знам да би ми животни терет с тобом био лакши... ја не могу и не умијем другачије. Нијесам ја од оба свијета. Не вјерујем у онај други иако често разговарам са мртвима.

Однекуд отуда, још, крајичком мозга слутим свјетлост, далеку и можда недостижну, али идем пут ње...

Амин!

Писац ове Приче, читао је више пута четири Некролога ко четири Приче - Гаврана, изговорених за Мируну од пријатеља њених синова и дирљив опрштај владике Бјелопольског... И чини му се као да и дан-данас њен лик, изаткан црном прећом, и само једном бијелом нити, васкрсава у крхки лук моста између живих и мртвих, освјетљавајући пут којим је она сама посртала разгрћући прамење будућег мрака.../

ДРУГА НОЋ АЛ - КАДРА

Прича осма из књиге у рукопису „Ноћи Ал -Кадра“. Писац намјерно прескаче првих седам да би што прије објелоданио постојање и Друге Ноћи/

Ова ноћ ми мучно пада на стара рамена, док у мислима претурам Књигу и понављам суру о посланику двију Кибла. Не знам на кога треба да се односе ријечи, али упорно понављам: Subhanelezi esra biabdihi lejleu. Мој пријатељ, једини кога сам стекао за седамдесет година, Ефенди-Џафер, види моју муку па пита: „На кога мислиш праведни Мула-Јусуфе? Хоће ли то узвишено биће бити слављено ако одведу мене?“

У души мојој је горчина, дубоко море, а у устима језик завезан као чвор за истините ријечи које не смијем да изговорим да не бих изазвао судбину. Страх ме тих ријечи. Чак и кад помислим на њихово изговарање, обузме ме нека дрхтавица, као да се плашим од старости и од смрти. У истину, не плашим се за себе, иако знам да није далеко мој курбан. Мука ми је само што се прочуло да је Ефенди-Џафер избјегао из свог вилајета, као из прве ноћи Ал - Кадра, и своју такође стару главу и углед унио под моје шљеме.

Моја кућа је увијек била уточиште невољних. Врата сам отварао оном који бјежи, а затварао пред оним што гони. И нико ми није рекао да сам на цахилијетском путу.

За Ефенди-Џафера су рекли да је изгубио разум, здружио се с невјерницима; он за кога су вјеровали да је мумин, ен - неф - сул- мутме -

име, и никад неће скренути с пута који нам је предодређен. А он, ваљда у паклене поноре силази, рекао ријечи против праведника што би да земљу истријебе... учи неуре и унижене, помаже немоћне и уплашене... запаљује лучу залудне наде... и додао још: „Ватра ће пржити њихова лица, и они ће бити у земаљском паклу изнакажени... Спас им је једино да се сјете својих предака... и свога поријекла... да буду опет своји на своме... без туђе управитеља... зар не виде да је живот овога народа: глад, братске крви и мука... биједно таворење на подијеленој земљи... због ничег... за ништа...”

Предосјећао сам да ће доћи, одавно сам угашио нур, па је мрачно. Мрачно је и напољу, иза замрачених прозора, као што је мрачно у мојој души, јер знам да Ефенди-Џаферу не могу да помогнем ове ноћи. Огласио се прије мрака смртни сур. Дошли су по Ефенди-Џафера, као по жртвеном овцу, и рекли: “О Мула-Јусуфе, ти што си проживио поштен инсански вијек, без мрље на свом образу, без псовке и клетве на усни, и што си очи изгубио читајући Књигу, учећи суре и ајете напамет да би нас одржао у Вјери, ниси ваљда изгубио памет кад си отворио врата нашем крвнику, Ефенди-Џаферу, а нама, праведницима, ноћас затвараш.

Затворио сам врата изнутра, као своју душу што сам затварао да неком не бих нанио зло. И канате на прозорима да ни зрак не уђе у михраб, гдје сједимо у мраку ја и мој пријатељ Ефенди-Џафер, и слушамо како се гласови око нас множе. Гласови улазе и распознајем их; нису дошли из далека. До јуче смо се сретали и здравили.

Савјетовао их да не чине неправду, јер: И добар и поштен је лакше бити, него праведан.

Знам ко ми коју пријетњу упућује.

Али Ефенди-Џафера не дам. Не дам му да изађе, нити да укорачи у мрак који би га појео. Он је дошао код мене да сачува главу, у тешко вријеме. Вјеровао је у моје пријатељство.

А могао бих да га издам: ноћ је, мрклина, не би се видјело кад сам оотворио врата, нити кад бих их поново затворио. Потом бих ћутао. Ћутали би и они вани да сам им га предао у руке. Али све се понекад дешава као у Књизи: пола у сну а пола на јави, отворило се небо и велики мелек Џибрил... расклапа... расклапа и ове ноћи небо, у мени. Мелеци ме узели за руке, као некуветно дијете, и воде на извор Зем – Зем...јер ми је у устима жеђ, и ватра. Утроба ми гори што не могу да задржим у свом михрабу Ефенди-Џафера. До извора сам доспио, јер ту треба да буде мој наречени дан, да ми крв увре у бистро врело. Точи крв из подгроца; из мога или из Ефенди- Џаферовог, не знам.

Знам да су војници око куће све присутнији. Могу да провале врата, пушкама и кундацима, али се не усуђују или још нису добили такво наређење.

Да се изнутра, из куће, не би узвратило истом мјером, опомињу ме, као да су они посисали више мудрости из живота од мене. Говоре: “Чујеш ли добро Мула-Јусуфе што ти кажемо; домогнућемо се ми Ефенди-Џафера и без твоје помоћи само кад се одлучимо. Али зато што знамо за твоје раније поштење, и твоју праведност, и твоје године, хоћемо да нам га ти предаш. Да ти не прова-

љујемо у кућу као харамије, да не штетимо врата. И кључаонице.

Говорим, колико могу гласније, да би ме чули: “Речено је у домове улазите на врата. Тај што је ушао у моју кућу, ушао је на врата. Зато му не дам да излази из ње ове ноћи, ни сутра...”

Војници стоје пред вратима и око прозора. Неки се покрећу, сигурно као сјенке, али им корак чујем. Договарају се шта имају чинити да би се домогли мога мусафира. Да ли да груну цијевима, провале врата, ућу и зграбе обојицу за гуше као двије скубине. Неко каже: „Можда имају оружје. Нису они пејгамбери. Може неко од нас изгубити главу. Није Ефенди-Џафер ове ноћи без оружја. чим је могао бунити народ, мора имати нешто чим ће бранити себе.“

Ни ја ни Ефенди-Џафер немамо ништа у рукама.

Чујем, поручују ми: „Изгубио си памет, Мула – Јусуфе. Више је зло што ти браниш арамију, него његова кривица... Вратићемо те разуму, да знаш. Нећемо те убити, како си заслужио, из пушака. Смислили смо ти тежу казну него што мислиш.“

Има доста казни. Многих се сјећам. Најтежа је, мислим, ватра. Паклени огњеви што све пред собом уништавају и иза себе не оставе никакав траг.

Сјетих се ватре, јер је војници испод прозора помињу.

Неко, чији глас сада не препознајем, говори: „Само паклени огањ их може вратити на пут. Огањ треба послати на њих као казну, а другима за опомену.“

Видим већ: дошла су шејтанска времена. Подигао се Иблис да покаже како је јачи од мене јер је створен од ватре.

Чујем како војници довлаче тешке греде и притискују њима врата и прозоре, као да затискују мишје рупе.. Као да затварају јаму у коју се увукла змија. Доносе још, вјероватно, ћепанице, дрва и грање. Мирише четина.

Ноћ је, а однекуд јасни нур продире; кроз цвирине на прозорима, кроз пукотине на вратима и озго, с крова. Као да мјесечина пробија да освијетли моје и Ефенди-Џаферово ћутање. Ја понављам у себи: “Не чини се неправда онима који то хоће.”

Са свјетлошћу улази дим. Почиње да продире у душнике као мутна и прљава течност. Пуцкара пламен. Испод стрехе, проваљује уз суви кров.

Ефенди-Џафер заборавља да су врата и за нас затворена, говори: „Отвори врата, Мула-Јусуфе, и излази. Остави ме да умрем сам. Ако изађеш, поштедјеће те. Мене, знам, неће. Јер све ово што чине, чине због мене.

Већ сам се раније одлучио: заједно ћу бити с њим. Зато кажем: „Чега треба да се плашимо? Ми припадамо животу докле он припада нама.”

Кажем још: “Ово су требали да буду мјесеци мира, свети мјесци. Кад се није смјело помишљати на убиства, и на смрт. Они што ово чине, не чине добро за себе. Њима ће пламен освијетлити лица, и такви ће остати.”

Ватра већ улази у дисање, али обојица настојимо да останемо до краја мирни. Да прекратим огањ, говорим: “Постоји дан кад смо морали доћи на свијет, и дан кад га морамо оставити. Нама је

ваљда суђено да одемо ове ноћи, заједно. Заједно с овим огњем што нам пада на главе.”

Жаровље се гомила по поду и даске прихватају ватру. Ватру прихвата и одложена одјећа око нас, и на нама.

Питам се, хоће ли Књига са нама сагорјети?

И имам још снаге да кажем: “Кад вам аждраиљи буду узимали душу, ви нећете смјети рећи: Ми нисмо радили никаква зла.”

Не могу да дишем, нити да се покренем, али разум још ради: “Није он више него живот овоземни. Умиремо и живимо и нећемо бити проживљени.”

/Ћамил Сијарић је прихватио да буде рецензент ове књиге и Писцу препоручио да осма Прича у књизи буде прва: “Друга ноћ Ал – Кадра”, и настави писати још седам Прича, што је и Писац прихватио, и ево, још увијек их пише.../

ПРЕДЗНАЦИ

Пјесник Мирослав Буровић, родом из Рожаја, гдје се ова Прича догађа, тврдио је, да су се први предзнаци наше свеопште пропасти јавили још подавно, али ми их нијесмо умјели уочити, па ни извући из њих поруке, и кренути другим путем./

Да би Златани прекрстили руке, морали су обје да их преломе, изнад лаката. Страшно и непријатно су запуцале кости, као да се нарамак грања слама преко кољена. Зет, у чијој је кући умрла, хтио је да забрани ломљење, противио се: „Нека тако остане, укочена, с испруженим рукама. Само треба пребацити ирам, или што му драго друго, да се не виде руке...“ Други нијесу дали: „Што би рекао народ кад сазна да су Златани остале руке непрекрштене? Повјеровали би да у њеној смрти има нечиста сила. Кома се руке не скрсте, земља га не прима, него му истура кости.“

Поп Никанор је само шутио и непрестано се крстио, истина некако смушено и неувјерљиво.

Најближа својта скоро нареди: „Ломи, Милуне, на нашу душу.“

Потом се људи опет нашли на муци: куда Златану да понесу, право на гробље или у кућу гдје је живјела. Пред снијег, као да се њега плашила, дошла код кћери и зета Добрије на неколико дана, али је ту преграбио снијег, и смрт. Није успјела ни да се одмори, нити да се врати кући по којој су, сама је причала, почели да јурцају мишеви.

Кћерка би да је не носе по снијегу навише, у полупразну кућу, него да преконачи још једну, задњу ноћ, па с њом на гробље што је недалеко одатле. Горе да је носе... морају је опет враћати, па два посла, оба непотребна.

Син, обавијештен телеграмом да му је мајка напречац умрла, јавио: Распремите нашу кућу и припремите све остало за погреб. Надам се да ћу стићи.

Сусједи збили ствари у ћошкове, нешто изнијели на таван, а остало у појату што је некад служила за спраћање стокe.

Намучили се људи, с ногу спали, док су направили пртину, четворостопицу. Наљуљао снијег претходне ноћи, под сисе, па никако да га с носилима разгазе. Пљушти зној и мука сишла у ноге.

Старицу ставили на сто, црвоточан и климав. Жене јој обукле укопно одијело, као да не иде у земљу, него на сабор. Мртваце увијек тако, кад имају, наките. Изваде најбољу одјећу, необлачену, што мирише на дјевојачке бајуне с прћијом и на дуње.

Мрморење гласова одаје присуство. Изгледало би да се не чује која ријеч и понеки јецај, да је унутра све мртво. Напољу није: туче хладноћа, коси сјеверац, нагони оштру шикелицу снијега. Под кров улази вјетруштина. Пријети ново невријеме: засуће, натрпати, ни пртине неће бити између кућа.

Пећ, напуњена сировим буковацима, једва прихвати пламен. Дуго се нећкала, потискивала влагу да што прије испари. Око пећи се намножише жене и старци.

Нарицала је сусјетка, старија жена, у црнини: „Из твог дома ојађена, јадна Злато...“ Неке су још октале, подстицале је да буде гласнија.

Нарикачи се препријечи ријеч, као нож да је преполови. Жене се разбјежаше уз цику. Неке се прибише уза зид, леђима, стављајући руке на очи, као да се бране од ватре. Друге, сналажљивије, погодише врата и искочише на снијег.

Људи сташе гдје су били, око загријане пећи и на клупама. Гледали су и они у чуду шта се збива, што се огласио кривеж.

Однекуд, нико није запазио откуда, искочили су мишеви, почели се котрљати преко пода као длакаве лопте. Предводник је био дебео, задригао, златаст по ребрима, други зеленкастосингав, нешто тањи и рекло би се бржи. Остали за њима различите величине и боје. Јурили су, као да бјеже од мачке, женама између ногу и око сандука покојнице. Све очи су бленуле мртво. Долазак мишева, као ни долазак смрти, не узбуђује их, нити преплаши. Мишеве нађу и избама, на подини кад се потроши сијено, у тали кукуруза... свуда. Туку их мотиком, набоду вилама, посијеку косом. Кад досаде у кући, а мачке им не могу ништа, запну мишоловке, или их трују затрованим мамцима.

Мишеви, препаднути претходно, збуњени потом присуством народа и вриском жена, направеше један круг, па други, потом, истим стопама и правцем, као да је линија била повучена нечим што нико није видио осим мишева. С правца нијесу скретали ни кад су се жене подигле и покренуле у бијег.

При трећем кругу неко је устао, отријежњен,, и огромном ципелом, што је на пети имала че-

личне клинџе, згњечио прво једног, па другог миша што су били испред осталих. Људи који су стајали око пећи и гријали леђа, и они што су сједјели на клупама, и даље су бленули, одсутно. Пратили су само очима друге мишеве што нагло промијенише правац: усмјерише се право на врата, па даље. Куда - нијесу они из собе могли управити, јер одмах с прага скренуше и као да у рупу пропануше. У очима жалбеника се још задржала пређашња слика: подиже се војничка ципела, добија огромне размјере, и пршти под собом. Од тога што виде гади им се. Гркост нека, бљутавост, нешто што би се повратило накупило се у устима.

Мртва жена, опружена низ сто, није им за сметала, испијена, жута, али мртви мишеви јесу. Сметала је крв што је стрцнула из прекинутог крвотока. Гадно је било гледати у отегнута цријева што су се расукала за ципелом. Одвратан је био расцијељен трбух. И бркови усукани, што су подрхтавали, као на вјетру.

Преостале жене избјежаше, уз нови врисак и писку.

Неко, старији (по гласу се познало да је у годинама), рече: „Шта то учини, Манојло, да од бога нађеш?!“

Манојло, што је згазио мишеве, некад је био војник, отресит и промућуран, под платом. Нудили су му да се активира за стално и за подофицира изучи, али се њему није свидио војнички живот: страже, пожарство кад би најрађе спавао, дежурство... Из војске је, нико није провјеравао како, донио полупрогорјелу пушку и два пара војничких ципела које је носио само по великим кишима и снијегу, кад није могао ићи у опанцима

или бос. Тим војничким ципелама попрштио је мишеве, као кимце.

Није се наљутио што је опоменут: „Они би се толико ослободили да би можда неком ускочили и у уста.“

То ускакање у уста, сви су знали, не би било пожељно. Вјерује се: коме животиња покуша да ускочи у уста, тај има нечасне работе с нечастивим, или је вјештица, или здувач, или има неке везе с њима. То би оптуживали за многе напрасне смрти, дјечје трбобоље, сугребе, немирне снове и бунцања, липсавање стоке и све друге неприлике и непогоде.

Гледали су тако, кад је умро пуковник Тадиша, велики јунак из задњег Великог рата, што су га звали Котур, како се три дана, непрекидно, и дању и ноћу, око упокојеног сакупљају лептири, и мушице, и нешто крилато што нијесу ни муве – ни мрави. Узалуд су их крпама разгонили, тискали кроз прозоре. Зује, зунзарају, лете у густим млазевима по кругу. Нападају на очи и уста. Да су ноћу, уз упаљену свијећу, нико се не би чудило. Чуде се само што је тако и преко дана, при дневној свјетлости. Тек кад је покојник спуштен у гроб, лептира и лептирица је нестало, као да су се утрли, а та година се по злу памти: надлазила Ријека иако су биле велике суше уз Планину и у цијелом Тморнику; црквала је стока а није се знало од чега, јаловила се и смањивала у торовима. Љето као помор: плодови у пољу труну. Падају струкови на земљу, одједном преврну и претворе у прашину. Младе жене су рабале мртву дјецу, без болова за вријеме трудноће.

Неко, одвојен од загријане пећи, набоде мишеве на врх металног штапа и однесе да их избаци пред кућу, на ногама угажену пртину.

Тијела им се, чим додирнуше снијег, укочише. Иза подне, иначе, нагнао се мраз.

Сусјед, Вукајло, узео лопату да око покојничине куће рашчисти намете и направи зараван. Ту ће жалбеници застати, предахнути један трен, док се приберу и док лелекач не заузме позу и доста даха да избрза све што је смислио.

Зној га пробио; нико из куће не излази да помогне. И онај што је мишеве избацио, вратио се због зиме. Дунуо сјеверац, ковитлав и ледан. Запхне оздо, с површине снијега, у очи и ноздрве. Хладноћу нагони; под нокте. Вукајло не осјећа зној испод кошуље, колико се размахео; ни хладноћу. Мисли, док кида снијег: вријеме се пропоганило, неке ђавоље смуте, као да се... ђаволи отимају и кољу око нечије душе. Читава зима ће окренути тако, нездрава.

Отпочину кад се указаше још неки сусједи, кренули из својих кућа да и сами помогну. На лопату наслања груди, некако тијесне и отежале. Све му се чини да му снијег клизи испод ногу, измиче. Измичу и она два миша, мртва, просутих цријева. Стао је на бијелу покретну траку на којој је се не може одржати усправно. Напреже снагу да стоји, да се и лопатом припомогне. Док стоји, вјерује брда су иста, и планине утонуле у снијежне мењаве и смуте. Куће, што их види, морају остати видљиве, уздигнуте као печурке.

И бол осјети, оштар. Нешто је препукло, нека метална шина, у даљини одједном. Цикнуло је при оштром удару. Дугачка је, звони. Није се осјетило вријеме, толико је трајало кратко. Једино

одјек, из дубине. Пропаде ноћ у недоглед бјелине, снијежна бјелина у тмице.

Сусједи кад су прискочили у пртину, Вукајло се већ хладио и кочио. Није ничим давао знаке живота као ни онај дебели, спрштени, миш поред њега. Обојица су лежали на бок. Непомични.

Рече неко, што истрча из куће, у којој је лежала покојница: „Није нам добро почело данас. Предзнаци су то с небеса, као онда кад се јављао Ђаво са три звона. Плашим се: на овом се неће завршити.“

Други, опет старац неки, додаде као опомену или пријетњу да се не заборави: „Има још један... мртав... миш!“

- Обојица сте злогуци - прекори их неко млађи. - О своме се јаду забавили, дабогда.

- Увијек сам погодио - рече старац себи у одбрану.

- Далеко било, али зар сам икада промашио да погодим истину?

Натретило се тако, вјерују остали док преносе Вукајла, између себе, на рукама, у прву сусједну кућу, његову. Кућа није далеко, тридесетак корачаја танким ногоступом кроз већ ухваћени цијелац. У кући већ метеж: откуда то, зачас, здрав човјек да оде, неизболован.... Дјеца одрасла, у невјерици да је Вукајло мртав кад је малоприје узео лопату да рашчисти пут и направи прилаз Златаниној кући. У току дана, ни раније, није се жалио да га нешто жари, ни боли, ни стиска испод лијеве плећке. Ни на године што су га притисле није се жалио. Као да је одлучио да прегура стоту, здрав као дријен.

Руке му, као Златани, једва, прекрштају. Виде: руке се прве охладиле и почеле да се коче.

Прсти се погрчили, као канце, у песницу. Никако да се расклопе као да су нешто вриједно притегле, или хтјеле да скрију од осталих очију.

Најближи сусједи и рођаци, иако их је мало (већином старије особе), подијелише се: једни остају поред Златане, а други прелазе у сусједну куће.

Уз стрму падину помичу се, споро и с напором, даљи сусједи. Иду и чују двије кукњаве, из двије куће, али не разабарају шта је. Вјерују: рођаци не могли да стану у једну собу, па прешли да дворе у суједову кућу, Вукајлову, да им кости не смрзавају напољу. Нико не помишља на најгоре.

Истурили, како је ред, испред себе Митра, најстаријег по годинама, најговорљивијег, који се на жалбама налелекао и напричао, и нахвалио сваког покојника. Пустили га напријед, да грмне пробраним ријечима, које ће, потом, дуго да се памте. И послије, кад покојника крећу на гробље, Митру неко од ожалашћене породице упути здравицу: „Ову здравицу дајем нашем драгом пријатељу... да му се враћа на добро...” Митар говор одржи; не одбија. У почетку, док је био млађи, док није пожелио да и њему тако неко држи говор, одбијао је. Кад је ушао у године, не враћа здравице: мртвом не штети, а ожалашћенима је од користи. Прихвати боцу, испије један гутљај препеченице и отпочне, издалека, од досељавања гласовитог братства... па даље, док не дође до покојничине смрти.

Митар једва издуши уз стрмину. Застаде на полуокиданој падини, да предахне. Скинуте капе, подбочен лијевом руком, грмну: „О, леле мене, Златана, за твојом деликатном главом, дико

рода, понос дома, часно име за потомство, гдје си нам се опремила, у зло доба на зле путе, вило горска... и..."

Загрцну се: јабука му упала у грло и притегла душник. Покушава да је истисне удисањем и издисањем, новим ријечима што су биле искочиле на врх језика. То му не полази за руком: глас се преломио.

Ћутање што настаде измами погледе оних што си били у кући. Прво су чекали да Митар настави. Пошто тишина потраја мимо уобичајеног, прозори се окитише главама. Видјеше, у чуду: на пртини застао човјек, укипио се као стожер у вршају, расклопио вилице али ћути. Не љуља се, не тетура. Ништа не ради. Као да га је мраз заледио, усправљеног и крупног. Сав је као прије, виде и они што су иза њега, само ријечи нема.

Одједном, запажају Митар се пови назад, и претегну. Стровали се проштачке у раскидану пртину. Како је био заузео став за лелекање, тако се и преврио, наузнак.

Жалбеници из групе се сјатише око њега. Вуку га, приподижу и зову по имену. Неко узима снијег, слећен и грмуљичав, и трља Митру чело и ноге да га освијести.

Старац, што изађе из сусједне куће, од Вукајла, рече: „Макните тог човјека с тог мртвог миша.“

- Којег миша? – пита неко што је био подаље и није видио мишеве.

- Тога што је на пртини, расуканих цријева – рече опет старац.

Старији, из обје куће, издвојише се. У очима им се заледи страх, упоран поглед оборен на мртваца.

Језици им се такође заледили. Између зуба поиграва цвокот: нити да га зауставе, нити да изговоре нешто као охрабрење да смрт није ријешила да за један дан покупи све што је зрело.

Кад подигоше Митра да га носе, старцима се одмрзоше ријечи.

- Треба с ове вјетробојине ићи – рече један.
- Да нас до задњег не прикупи.

Наниже, ранијом танком пругом пртине, исти жалбеници што су дошли с Митром, враћају се и носе мртваца.

У кући, код сандука покојнице, не оста нико од старијих: чума се појавила, невидљива али опасна, па ријешила да покупи, све оне што су упорни да живе. Ко се код Златане нађе, може да се не нађе међу живима. Прво се појавила смута, судар вјетрова, па снијежни ковитлац што га је нагнао сјеверац, па... здувачи и непомен... смрт.

Зграбила је Златану, учинило се да од ње треба да почне јер је најстарија. Приграбила је за врат кад се није надала. У незгодно вријеме, да је с муком сахрањују. Потом што је лош знак, искочише из земље мишеви: однекуд из зида, однекуд из расклопљене земље, из неког гроба... ко би знао одакле их донесе невријеме. Обиграше око сандука, и мтваца. Нешто су слутили, за себе и за старце. Нога, баканца с металним клинцима на пети, чини се огромна као савардак, двојици је спрштила главе и расукала утробу. Можда није требало дизати ципелу на њих, ни дирати, мисле неки. Требало их је пустити да оду, недирнути. Можда не би Вукајло испред куће пао у намет. Можда не би ни Митар, познати лелекач, при првим ријечима лелека, посрнуо и охладу се. А можда су мишеви били само предзнаци неког,

још већег зла. Зла, које ће одатле да се шири преко
Тморника и Тиваиде, па све до у недоглед.

*/Од трагичне смрти Буровића, у хотелској соби,
у Москви, у истој соби у којој се убио и Мајаковски,
Писац се питао, и даље пита: Има ли другог пута или
постоји само друго вријеме?/*

ВРАНУША

/На једном сијелу у Горњој Морачи, пјесник Момир Војводић, казиваше уз гусле и „шаљивим“ стиховима како се највећи јунак Карадага и Тморника, у оном тзв. братоубилачком рату определијели да прикључи побједницима./

У смутно вријеме, најчешће, случајности одлучују хоће ли човјек испливати на прави пут или ће отићи страпутицом.

Двије су се стране узмутиле и за превагу се боре.

Једни ме гласно зову: „Поћи с нама, Драгоје Драговићу... с нама је држава, велике силе и будућност. Наша је побједа већ унапријед обезбијеђена јер смо за отаџбину, а ко се за отаџбину бори – зна се: увијек је на коњу... А њима ништа није свето. И страх божји су изгубили. Хоће и жене да су нам заједничке, а воде ће тећи куд су текле и раније...”

Други ми поручују: „Ти немој издајницима да се прикључујеш, Драгоје, народ свој да издајеш. Не пљуј на себе, на своје претке и потомке, не сахрањуј образ прије времена. Ти си био човјек, Драгоје Драговићу...”

Камо год да поћем, пасја погибија ће ми пући. Браћа су рођена на обије стране. И рат је, а рат је крвав занат и не зна за милост, не штеди никога.

Још се колебам куда да се упутим: и једни и други имају увјерљивих разлога за своју борбу. Њима су ти разлози јасни и логични. Мени, напротив, није ништа увјерљиво толико да бих се

определијелио. Ситуација је нејасна и зачас одлети глава. Против непријатеља бих се борио и змију у главу гађао, као што је чинио отац против прве Швабе, и сви моји откад се зна за нас. И главу бих дао. Али против државе и отаџбине ми се не иде.

Кад се заратило остао сам на раскрсници, неодлучан. Браним се, одолијевам налетима и једне и друге стране. Дочекујем обје стране подједнако.

И сваким даном сам неодлучнији. Луг испод Бјеласа је пун хумки: како која војска долази тако убија. Јавно стријеља. Народ позивају да гледа, и да се препада, да на супротну страну не одлази.

Не знам докле бих ја овако као између ватре и воде. Поштено бих хтио умријети, али и што дуже проживјети, да ми комунисти из теренског батаљона не поручише: „Чуј нас, Драгоје Драговићу, нијесу се показао достојан наших редова. Револуционарна власт ти не може опростити такво држање. Комитет за Тморник и околину, пресудио ти је: Драгоја Драговића треба стријељати чим буде ухваћен жив, или убити из засједе кад се први пут укаже прилика.

Ја знам да ће тако и бити, и нема ми више останка код куће. Сретати сваку војску више не могу, а скривати се од свих још мање. Сви ми неће прогледати кроз прсте. Брат Василије Драговић је у првим окршајима против Талијана погинуо и његово комунистичко опредјељење неће ме више штитити. И због брата Василија би ме ликвидирали они из теренског батаљона само да им паднем руку: „Нијеси смио срамотити јуначку смрт.“

Кад се четничка офанзива крену од Ластре, ја узимам за поводац кобилу Вранушу, узјашем је и упућујем њима у сусрет као својим људима. Тамо познајем оне што су у штабу. Рећи ћу им у

чему је ствар и они ће ме примити. Неће им бити баш драго што то нијесам раније учинио, кад су ме звали, и кад су ми давали да водим Самоградску чету, али – све једно. Главно је да ме неће узимати на одговорност: нијесам се замјерио, никог нијесам проказао, нити убио.

И комунисти су се, сазнајем успут, припремили да дочекају војску из Ластре.

Јашем слободно кроз слободан предио. Не мислим да ће ме ико пресрести на путу до Тврде ријеке. А ту ћу се скинути, извидјети ситуацију и најсигурнијим се путем пребацити до Ластрана.

Клатим се безбрижно на Врануши, гледам даљину како се сужава. Да није ратно стање, заспао бих. Нека дријемеж ме хвата, као да нијесам неколико ноћи спавао. Ипак, напрежем вид, пазим да што сумњиво не искрсне.

Одједном, испред мене, запуцаше пушке, заштекта митраљез. Укрстише се плотуни с оба моја бока. Не знам како, ни откуда таква моја неопрезност: упао сам у сноп унакрсне ватре. И једна и друга страна као да су чекале повод. Мој наилазак је био знак да се почне са препуцавањем. И с десна, и с лијева зазвиздаше куршуми. Око главе лете и решетају ваздух.

Чврсто држим поводац Вранушин и не дам јој да се помакне с мјеста. Напријед ми се, у окршај, не иде. На страну да одјашем, ни тамо. Не знам која је војска с које стране: могу залутати, па ето ђавола. Ни назад немам куда.

Кобила подрхтава, жежи се као да је опазила дивину, стриже ушима и фркће на ноздрве. Удара предњим ногама испред себе као да копа земљу, и камење из земље да извали. И ја се укруп-

тио, ни макац. Обуздавам Вранушу да не пође по својој вољи некуда. Надам се да ћу видјети могућност да се спасим и избјегнем опасност.

Дуго траје та неодлучност. Никад вријеме није било бескрајније у свом протицању.

Не знам шта натјера Вранушу да поскочи с мјеста, да се пропне на задње ноге и зањишти. Окрену се у круг као да је погођена куршумом у једну ногу. Обрну се још једном и онда, приљубивши уши уз гриву, стрмоглави се наниже, стрмином, ка шуми, према Продолима. Што се тамо упутила, не разумијем. Ваљда: што је познавала пут, или због шуме, или што су куршуми отуда били рјећи.

Сва мука да је укротим и смирим, узалудна је. Да се скинем са њених леђа, већ је касно: суновратио бих се, можда и врат сломио. Врануша ме касом односи ка шуми, тамо откуда такође пуца.

Пројуррио сам кроз прве редове. Запажам да се људи у чуду окрећу ка мени, али нико у мене не пуца и нико не окреће на мене цијев. А могао је свако то учинити: само подигне пушку, нанишани и скине ме с коња.

Врануша се напокон зауставља између буква, захуктана и знојава, као да је тог тренутка изашла из вршаја. Стресе се, и мене да отресе и ослободи се терета.

Скидам се с Врануше, на ноге се слободно опирем, на земљу стајем и тек онда схватам да сам жив. То сазнање ми годи, струји ми мишицама па ми се чини да сам стотруко жив, толико жив да ми више нико ништа не може.

Војници ми прилазе, опрезно за сваки случај, с пушкама испред себе. Треба тако, мислим, тре-

ба бити предострожан. Свако се у ово вријеме врзма, извиђа, гледа и шпија.

Гледам и ја војнике: на капама имају петокраке. То нијесам очекивао. Комунистима нијесам кренуо. Али, добро је, одмах схватам, на мени нема никаква знака па се не може знати коме припадам.

Људе наоколо не познајем и по томе видим да то није батаљон који ме осудио, него неки други.

- Који си ти? – пита ме први што ми је пришао.

Лагати не смијем, јер лаж се код комуниста најприје плати главом.

- Ја сам од Драговића... Драгоје Драговић.

Војник иза њега искорачи мало напријед, осмотри ме са свих страна, као да ме препознаје. Нешто је уочио, неки знак, нешто познато.

- А шта ти је био Василије Драговић?

То је можда спас, мислим, и зато се треба ухватити, као утопљеник за сламку. То ме може спасити.

- То ми је био брат.

- Рођени? – рече онај као да изражава невјеричу.

- Рођени брат, потврђујем.

- Он погибе?

- Погибе!

Још неколико војника ми приђе, такође са опрезним држањем. Хтјели би и они нешто да приупитају и провјере, али ћуте.

- Овај Драговић је наш – рече војник што ме испитивао за брата Василија.

То што су знали за брата Василија, охрабри ме. Могу им рећи: офанзива се спремала па сам

морао да бјежим од своје и Василијеве сиротиње; остајања ми више није било, нешто због мене, нешто због мојих увјерања, а највише, што сам брат покојног Василија.

- Ко је командант батаљона? – питам најближег војника.

- Саво Тадишић – каже војник.

То увијек добро пали: треба прво тражити да те поведу код најстаријег, као да си с њима пријатељ, или рођак, или тако нешто, и онда нема опасности по живот. Убијају они нижи а најстарији – никад, или ријетко.

Два војника иду са мношвом, један је испред а други поред мене, са стране. Личе ми на дјевере, само су претјерано озбиљни и паћеничких лица. Мора да су се много намучили за протекло вријеме. И сада их чека тешка борба, није лако зауставити јуришлије Павла Ђуришића.

Вранушу води трећи војник, као и њу да спроводи у штаб, на саслушање. Врануша је мирна, иако се војске још увијек препуцавају по главицама. То су, знам, прве чарке. Борба тек предстоји, разбуктаће се, ражестити кад пристигну све стране које су се покренуле од Ластре. Биће лома и крви.

Не знам да ли је била паметна моја намјера да се прикључим Ластранима, или је ова одлука, за коју је крива Врануша, паметнија... Али знам: остаћу ту гдје сам се затекао сада и борићу се часно за себе, брата Василија и коминистичке идеје које су ми још нејасне и магловите.

Писац је из више извора покушавао да сазна истину, али безуспјешно, док, недавно, лично Драгоје Драговић, у својим Сјећањима не написа и потврди,

као покајање или оправдање, да је он увијек био за обје стране, срцем на једној, а главом на другој, и да му је било свеједно ко ће побиједити./

ПРЕДАВАЊЕ

Мили „Поријекло кандидата за Министра привреде и рударства, те будућег предсједника Карадага“, на трагу Приче академика Жарка Ђуровића/

Неке су, знао сам, намјерно слати код нас на провјеру, да виде како ће се показати на терену, код сељачких радних маса, какав ће имати успјех код народа. Уколико се покаже окретан, ваљан у пропагирању колективног живота и новог пута у социјализам, иде даље. Најмањи пропуст се уочи, запази се, сазна, и тај више нема куд напријед, осим главом у зид – ако му се исплати.

Један што дође о Лучиндану да нам држи Конференцију, кога су послали на Провјеру, очито није знао о чему да говори а да се не упусти у неке ризичне и шкакљиве теме. Ипак, видио сам, хтио је по сваку цијену да докаже своје знавеније и исправност пред свемоћном Партијом и оним што су га пратили и памтили сваку његову ријеч да је сјутра, кад оду, пренесу надлежним на обраду уз обавезан партијски висак и либелу. О збивањима у земљи, и дешавањима у свијету, предавач није био спреман да говори: О унутрашњим и спољашњим догађајима сте добро информисани. Свакодневно имате политичка предавања. О нашем брзом путу у нови поредак, социјализам и комунизам, такође знате...

Изгледа, у задњем тренутку, Предавач се одлучио да говори о нечему из своје струке – геологије и биологије. Тема је испала некако као: Поријекло човјека од мајмуна, или Поријекло жи-

вота и развитка, с особитим освртом на претварање мајмуна у човјека.

Бјеше се већ прочуло да ће Предавач бити Министар привреде и рударства, а можда и потпредсједник Владе за Карадаг и цијелу Тривалију. Учена нека глава, говорио је без застоја, падао на махове у ватру, доказивао оно што је наумио да докаже, да свима буде јасно. Из свега је проистекло, тако сам бар ја схватио, да је данашњи човјек кроз некакве еволуције и револуције које нијесу биле убитачне као ова наша задња, ипак постао од мајмуна и да данашњи човјек још увијек, по неким особинама, личи невјероватно на тога свог претка.

Мени то чудно – да на мајмуна личимо, али ћутим, буљим у Предавача. Истина, никад нијесам видио живог мајмуна, али сам гледао код дјецe, у књигама: има велике и страшне жвале, балави, има велике зубе – као гребене, длакав је свуда по кожи. А очи мале, боже ме прости, жмираве као у крмета. И, што је најгоре, реп има.

И неким другима, знам, већином старијим људима, који су као и ја држали да је човјека створио Бог по свом обличју да би населио земљу разумним бићима, није било право, али се они нијесу хтјели плекати у нешто што може бити директива озго, од више власти; смутна су времена, може се и апсана погодити главачке, па боље с миром.

Предавач, на крају, тражи од нас присутних да му постављамо питања. Ја бих поставио једно питање, као овако: Како ћемо изимити ову задружну стоку кад је сијено у откосима сатрунуло...? Но, Предавач, као да осјећа таква питања, наглашава: Питања се имају односити на материју коју сам ја излагао.

И ја мислим да је то паметно с његове стране: не треба се упуштати у оно гдје човјек не може одмах да се снађе. И због чега може да нагази на сугреб.

Нико се, колико мене очи држе, не јавља, не диже руку да приупита што. Свима је „то“ јасно и није јасно. Ја мислим: боље предавач да се што прије покупи с пратњом и оде, па да сви одахнемо и заборавимо на човјеково поријекло, до кога нам, од нас, није стало.

– Ама... је ли све то доказано, човјече божји? – јавља се за ријеч старац Видоје. – Све ми се чини... неке запетљанције тамо има.

Предавач се хвата за то, то му и треба; треба, изгледа, забиљежити и приказати како је за његово предавање владало велико интересовање и како је било доста постављених питања. То ће да буде мјерило успјеха и предавања и Предавача. Ако предавање прође тек онако, нема се куд враћати натраг! Предавање мора да је испало сумњиво и нико није смио да се упушта у дискусију.

Предавач се поново уноси у исту материју, још прецизније даје објашњења, повезује све са неким ученим људима, враг би га знао одакле их ископава, неким Енглезом, неким Дарвином, и њиним доказима који су до данашњих дана непобитни, иако тај Дарвин није био ни социјалиста ни комуниста, и није учествовао ни у једној револуцији. Ипак, предавач тврди, треба вјеровати том научнику: И велика Русија, хоћу рећи братски Совјетски Савез, признаје и уважава друга Дарвина.

Потом опет наступа ћутање. Тражи се да још неко постави питање.

- Да нећеш ти, Срезоје, да нешто питаш? - прозива ме Блажо Јованић.

- Јок, јок... све ми је јасно, кажем ја.

А моја жена Стана, најстарија од свих присутних жена, врпољи се поред мене: лијепо видим да је једу црви. Хтјела би нешто да припита, али се не усуђује јер не зна да ли то спада у ову тему или не. Плаши се још, знам ја, да не направи синовима нашим какву незгодацију: међу првима су уписали у Задругу све, мимо моје и Станине воље.

Предвач прелази очима по присутнима; тражи да се било ко јави.

- Ти си, стрина, видим по теби, хтјела нешто да питаш, обраћа се предавач мојој Стани да бар још неког увуче у разговор.

Ја ћушкам жентурачу лактом.

- Немој да га прокамениш, Стано, стала те вода, дабогда.

Жена ко жена: заинтачи се баш онда кад јој неко нешто брани.

- И хтјела сам и нијесам хтјела... не знам право рећи.

Стана се још врпољи, ко змија, али неодлучна. Видим да јој тек сада мука: може рећи незгодну ријеч, па да и мене и њу послије воде на суд, или спроводи милиција до Комитета или до УДБ-е. Рећи ће: то сте се вас двоје унапријед зговорили да нам задругарство и социјализам разбијате. Мало вам је било, што сте бранили синовима. Мало вам је, што сами, вас два шогелја, реакционарни елементи, нећете у Задругу но вам се чини да ћете индивидуално боље живјети... него још увлачите прсте у наше тијесто... или ће, мислим ја, послије криво гледати на наше синове.

Измијениће однос и према нашим унучадима, а унучад, да простите, ништа нијесу крива што ја и бабетина нијесмо хтјели да се упишемо у свијетлу задружну будућност. Плашим се док Стана отвара уста, да се какав ђаво не излеже и погрешно не истумачи. И још могу пронаћи да је питање поставила из непријатељских побуда, насјела пропаганди са стране.

- Реци, слободно реци, храбри је предавач.
- Ти рече да је човјек постао од мајмуна!
- Рекох... наука то доказује.
- Је ли баш сваки човјек постао од мајмуна?
- Јесте, стрина, баш сваки.

Стана као да се загрцну. Би јој некако тешко да преваљује остале ријечи које је била наумила.

- Ја сам мислила да су само моји синови постали од... како оно ти рече, од мајмуна по Дармину, мој Божо, и Весо, и Пуцо. А оно... Је ли и овај наш Блажо Јованић, што ноћас води конференцију, исто тако постао од Мајмуна?

- Јесте! – потврђује предавач.

Мене нешто стрецну: богме ми ово није мило што човјек рече за нашег Блажа. Рећи ће сјутра Блажо да смо се ми с предавачем смунђавали да бисмо га пред задругарима обрукали и умањили му политички углед и пролаз ка вишој власти.

- Добро... добро, мрмља она моја каштигуља Стана. Он је, овај Блажо, наш, одавде. Знам кад га је његова мајка, покојна Јока задајала. И послије га знам, све до рата. А у рат је отишао са првима, и треба му одати сва признања. Али, реци ми ти: је ли и секретар Комитета у Тамнику, Свето Маровић, постао од мајмуна.

- Јесте, стрина, јесте... – потврђује опет предавач и већ му постаје драго, видим, што су ето и старе жене схватиле његово предавање.

- А најстарији што је у Карадагу, Ђукан Миловић?

- И он је постао.

- А онај главни за цијелу Југовину?!

- И он... и он.

Запрепашћено бленем у будалу бабетине: обрука ме ноћас задовијек. Црн барјак нам на кућу баџи. Гледам је још: бабетини прелетје осмијех преко ока. Да тај осмијех и грч на усни не би нико испод свитка примијетио, Стана се накашља.

- Е више ми ништа не треба, каже моја бабетина Стана. Сад ми је све јасно. Сад ми је на души лакше кад знам да и наука признаје оно што ми, сељаци неписмени, одавно мислимо.

/Много пута касније, Писац ће се увјерити у истинитост и стално понављање ове Приче, а Предсједник је заиста имао предсједничке гене/

КРЕМИРАЊЕ

Генерал Саво Јоксимовић, љут на Дријевчане, и још више на министара Ђуку Пајковића, због ранијих размирица, задовољно је и наглас читао доњи „Извјештај из Среског комитета“ .../

Као и све важне вијести, глас пође уз Долину: Сви код тморничког манастира да дођу, најхитније... по важној ствари.

Ријетко се тако позивају становноци Долине, бар у нератно доба, па сваком зачудо што их зову. Преврћу по мислима, никако да се досјете. Старци се мешкоље: тешко је напустити загријан кревет, пети се уз тморничке сломоврате. Кад су били млађи, до седамдесете, могли су скакати као јарци с камена на камен, урвине прескакати, прелазити преко врљика, али кад угазише у осамдесету... Теже. Постоља је милија од ходања. И пећ загријана, кад грије леђа, добра је.

- Ђука Пајковић умро – рече неко.

- Какав Ђука и трице... онај стари глуваћ и вјештац, што нам на стоку ставља урок, је ли? – пита други.

- Јутрос је гевељао око савардака, тутао нешто и мађијао – каже трећи.

- Ма не он, но наш Ђука Пајковић... наша глава и залеђе.

- Нидао бог јаки... кућа нам се ископа, Долину у црно зави...

- А како?

- Шта како? – обрецну се позорник, задужен да успостави ред и пази шта ће ко ланути.

- Умро.
- Напрасно – објасни неко.
- Умро, па шта... неће нас ваљда питати гдје да га сахранимо, ту или тамо?

- Можда и хоће. Можда није рекао гдје да га упокоје. А власти из Тамника неће да повриједи наша осјећања и поштовање које гајимо према покојнику. Можда Ђука Пајковић није ни размишљао о смрти, није јој се надао да ће бити толико дрска.

- Ту ће га на тморничком гробљу, гдје му је свако његов укопан, у исту рупу.

Згомилао се народ, ко се у чему затекао. Тако су нагртали увијек кад пукне пушка, обзнани да треба бранити Тморник и Тамник од непријатељске војске. Зграбе само пушке што су стално при руци и похрле ка тморничком манастиру – зборишту у невријеме и састајалишту у мирно вријеме. Испред манастирске порте је бријег, рушевина некакве старе зграде, можда звоника или манастирског конака. На бријег се неко попење, из Долине главар или свештеник, позове у бој или на богослужење.

- Да се чујемо... да се чујемо! – преноси се глас као заповијест да престане мрмљање и сашаптавање.

- Не вјерујем ја у то да је умро Ђука Пајковић – каже неко.

- Нијесмо ми такве среће.

- Какве среће? – обрецну се позорник кад чу ријеч срећа.

- Умро наш Ђука, жао нам... душу нам ојади.

Жаморење се стишава. Погледи су окренути према узвишењу испред манастирске порте.

- Слушајте -
рече говорник, секретар Партије из Тамника, на нашу Долину се спустила црна туга, погодила нас је јаче од ватре и поплава.

- Ауух! -
јекну неко из дубине скупа.

- Трагично је завршио свој славни животни пут друг Ђука.

- Леле, лелееее!!! -
јекну неко од познатих.

Још неко из позадине закука. Учини се некако болно. Узнемирани гласови изражавају забринутост. Жене загракташе, заколежаше на сав глас.

- Зар је стварно умро?!

- Педесет година.

- Угодан живот, најбољи лекари и лекови, свака угодност на земљи...

- Хтио је сто година да живи.

- Да нас боље... утаћи.

Човјек погледа око себе: није нико други чуо осим оног коме је дошапнуо.

- Дјеце није имао?

- Није.

- Штета.

- Можда и није штета. Чак и боље што нема: можда би га пород обрукао?

- Имаш право.

Секретар, Спасо Вукић, се подбочио, као да лелече, чека стрпљиво да се жагор смири, да се не надвикује с народом. Треба сачекати да се народ избрбља, да да себи одушка - плаче или куне, свеједно. Вјерује да има и једних и других: једни плачу, жао им Ђуку Пајковића. Ђука се одлијепио од сиротиње, ушао у велики свијет и отуда помагао оне којима је била потребна његова помоћ:

позивао бистрије младиће, слао на школовање, запошљавао у пријестоници преко својих пријатеља и веза. Други куну његово рођење: „Траг му се утרו, ко што јесте! Појела нас пасја поган, завади до крви, издијели да се међусобно по Тморнику поријекло гледамо и мрзимо, да чекамо прву пушку и рат, да насрнемо једни на друге, да оперемо увреде и срамоте!“

Слушајте, људи - започе Секретар Вучић.

- У овом тешком часу што нас је задесио, више власти траже да се договоримо по једној врло деликатној ствари: тражи се од нас да се изјаснимо, као земљаци покојника, и одговоримо с овог збора да ли се слажемо да се наш непрежаљени Ђука Пајковић кремира.

- Нагли тајац проструја до задњих редова: нико се не обрће да погледа оног поред себе. Чини му се да није дочуо задње ријечи, ни то што се сад од њих тражи.

- Шта му је сад то? -
пита неко.

- Мора да је нешто у вези крема за ципеле, неког мазања или помазања. Нешто је сигурно скуп, па хоће унапријед да обезбиједи наш пристанак да ћемо платити, било онако или преко пореза.

- Не може бити!
- Не тврдим ни ја да је баш тако.
- Може - може свашта!
- Неће и за мртваца порез?
- Може да се измисли. Има тако људи у власти што само нешто измишљају.
- Али ово што рече Спасо, не разумијем.
- Можда није добро изговорио ријеч.
- Није је добро запамтио кад су је њему рекли.

- Објасниће Спасо, није да неће.

Говорник осјећа да су људи у недоумици. На то је и рачунао: нико неће знати ту нову ријеч. За крематоријум такође нијесу чули јер нијесу ишли даље од Долине и Тамника. Многи ће још помријети а неће изаћи из Долине. А видјети свијет... знати како се кремира... е, то ни у сну. Па брже настави.

- Тражи се од нас да кажемо: пристајемо ли да друг Ђука буде спаљен... о државном трошку. Заслужан је човјек, наш је човјек... само највиђеније спаљују о државном трошку.

- Како да буде спаљен? - зграну се неко од оних што су плакали на вијест о смрти Ђуке Пајковића.

- Истински спаљен... на правој ватри?

- Њепанице букове се укрсте, и запале, а мртвац убаци у најжешћи пламен, у само ватрено ждријело.

- Чујало се за то, али није вјеровати...

- Ти не вјерујеш ни ушта што не видиш и не опипаш!

- Али да се човјек спали... ни крив ни дужан, и то нико други но Ђука Пајковић... нека се од мене не чује.

- Он је рођен као крштена душа, а не као стокаменик или као тарака, далеко им кућа, па да га ко некрста спаљују на ломачи.

- Само је за анатемнике ватра, и огањ земаљски, и огањ небески!

- И Ђука је неки анатемњак! – каже неко од оних што су клели и радовали се што је Ђука Пајковић мртав.

- Шкорпија је био, па нека.

- Крвник за Долину и Тамник.

- Нијесмо лопови, ни вични високој политици, а све је проказивао прстом на нас и слао патроле да нас гоне у сургун.

- Нижа власт, кад јој се нареди, хоће.

- Ја бих рекао да га спале тамо, у пријестоници.

- Овамо му иначе нема мјеста.

- Неки би му се стално срали на гроб па би гробље смрдјело, не би се недјељом тамо могло ићи код других мртваца.

- Пси би му појели месо.

- И кости развукли по поточинама.

Полушапат, само удвоје – утроје, неразговјетан је, зујање као пчелиње – неразумљиво. И рука је на устима да трећи сусјед, у близини, не чује изговорене ријечи.

Неки мудро ћуте, опеку се раније, па опаметили. Не треба се истрчавати, него сачекати да власт прво каже шта смишља или шта је већ тврдо одлучила. Треба и вртјети и климати главом, нити одбијати, нити се саглашавати. Тако се најбоље прође. Требало је стално тако, не говорити ништа, не политичити... и све ће бити потаман.

- Дајемо сагласност - збрунда Митар Пајковић, бивши срески удбаш, иначе најближа својта покојника. Велике су и небројене Ђукине заслуге... за нашу Долину је сазнао свијет.

- Од нас нека му је просто – додаде још један даљи род.

- Нека га Држава... о свом трошку, спали...

- Требало га је још раније спалити... живог!

- грмну глас Вука Бакића, у кога се одједном избуљише очи свих жалбеника из Долине и Тморника.

Извјештај је својеручно написао и овјерио с. р. потписом секретар, изоставњајући спорне и неприличне повике и псовке, а „исправке“... и прилагоди за вишу власт познати дријевачки писац, Милош Вулевић/

ПРИЧА - ПИСМО

/Књижевник Ђуро Дамјановић, причао ми је 70-тих година да је упутио допис Педагошком заводу у Бајњој Луци, са часним и добрим намјерама да у родном селу Голешима помогне ђацима тамошње школе. Том приликом ме је и замолио да истражим судбину писма на које никада није добио одговор/

I.

Упућујем вам ову ствар која је због своје ствари још одавно требала да буде упућена вам, а која би требала да буде ваша ствар коју што хитније треба ријешити или, још боље, разријешити, да више не буде оно што јесте, или да би, бар колико-толико, била оно што није.

Субјекат и предикат ове ствари је један учитељ, а објекат једна школа, а прилози временски, начински и количински ове ствари је сама ова ствар.

Тај, овдје субјекат и предикат, тај учитељ, зове се Ненад Дамјанић. А тај објекат, та школа, зове се основна школа у Голешима. А предикатови прилози временски, начински и количински зову се - поражавајући.

Међутим, прије него што буду наведене ствари ове ствари, односно њене запањајуће чињенице, укратко ћу, у ријеч - двије, да кажем и о прошлом времену, које је везано за наведену школу.

Четвороразредна основна школа у селу Голешима, као грађевина, не личи на школу. Али, иако таква – каква је, далеко је боља и далеко сличнија школи, него што су у њој бивши (и један садашњи) учитељи налчили на учитеље. Учитељи ове школе нису никад били оно што тражи семантика ријечи УЧИТЕЉ. Учитељи у овој школи, штавише, као да су се натјецали да крње не само сопствени углед и не само у школи, у учионици, пред разредом, пред ученицима, него и у најразличитијим ваншколским недоличним понашањима у селу. Учитељи у овој школи, и за вријеме наставе, за вријеме док је требало да држе наставу, били су или страсни рибари, или страсне сеоске стокуће, или страсни у град-ићоши. Нису, дакле, ти вајни учитељи крњили само свој углед, него су истовремено у народу бладили образ и вишим институцијама, па и Вама. Били су, дакле, ти вајни учитељи, све оно што не доликује ни педагогији наставе, ни педагошкој етици, ни етици уопште.

Основна школа у Голешима била је њихово „предузеће“ у којој су (школи) „производили“ полуученике, јер је ова школа била њихово уточиште за нерад који се плаћа, јер је била њихов ладо-леж. Све се то врло неповољно одразило на дјецу, на ученике – како на оне који нису наставили школовање, тако и на оне који су школовање наставили; од којих се већина, не показавши никакав успјех, вратила да остану у мјесту постања, забравивши, убрзо, и читати. Нису ти вајни учитељи, нису код својих ученика, нису развијали чак ни љубав према школи; нису – јер су многи њихови ученици стекли одвратност према свему оном што се пише и чита.

Било је у овој школи, до душе, и пар добрих учитеља. Али, на жалост, баш ти добри остајали су у овој школи сасвим кратко вријеме, некад ни цијелу школску годину, док су они други, они лошији, они лоши, они вајни, они учитељи никакви, остајали, још већма на жалост, и по неколико година, па и више, па и деценију.

У извјесном смислу, кривица се може помало приписати и просвјетним савјетницима, надзорницима, јер су врло ријетко чинили надзорничке посјете, не само у овој школи. Да су нам наши учитељи у селима свјесни свога позива, не би скоро ни требало да буде надгледништва. Међутим, неким нашим учитељима или неким нашим школама Гогољ би са задовољством упутио свог ревизора.

Па и онда кад су у ову школу просвјетни савјетници долазили, и налазили незадовољавајуће стање, они вајни учитељи одлично су се сналазили вајкањем на лоше услове извођења наставе (једна учионица, комбинована одјељења, једна табла и др.). И умјесто да су, баш због таквих услова, били раднији, свјеснији, учитељскији – учитељи су били још нераднији, несвјеснији, неучитељскији.

Све то би било добро да је то прошло вријеме постало свршено. Али, оно је непрекидно, и непрекидиво, постајало, и остајало, само презент, само његов срамотни индикатив, којем не треба, ни један школски час времена, дати да уђе у футур.

Учитељ који је на почетку апострофиран и о коме ће овдје бити ријечи, Ненад Дамјанић, скоро више од десет година ради у основној школи у

Голешима. И готово исто толико година овај учитељ држи, „изводи“, наставу овако:

1. Више од пет или шест година уопште не држи два предмета: музичко и физичко васпитање.

2. На први час готово никад не долази, с последњег готово увијек одлази.

3. Дешава се да и по два дана у току недјеље не долази на наставу.

4. Наставу често почиње у 9 часова, а завршава је у 10 или, у најбољем случају, у 11 часова.

5. Школски (измеђучасовни) одмор му је мањи од предвиђеног, „тај духовни ћачки одмор“, како га је назвао педагог Макаренко, овај учитељ скраћује или повећава према расположењу и својим потребама.

6. Када је, на примјер, један родитељ, Љубица Ђурђевић, једног дана, једног мјесеца, случајно, око 9 часова, пролазила крај школе, упитала је учитеља Ненада, који је управо тада долазио на наставу: „Каква је ово школа која почиње у 9 сати?“, учитељ Ненад је, поднијевши јој свој сат „под нос“, поносито рекао: „Другарице, сад је тачно 8 сати“. Часовник овог учитеља није био нетачан за један сат времена, него је овај учитељ часовник и вријеме на њему, подешавао сат раније или сат касније, што му се често дешавало, како причају они који су мени причали.

7. Никад за десет година, колико ради у овој школи, учитељ Ненад Дамјанић, није дошао ни 5 минута раније од почетка наставе.

8. И уопште, оно наставе коју он држи, не држи колико треба и како треба; школски час овог учитеља траје мање од школског часа.

9. Често се дешавало да је бивши подворник, послужитељ Новак Грмуша, који је поодавно завршио три и по разреда основне школе, умјесто Ненада Дамјанића, уводио ученике у разред и он им „држао наставу“ на тај начин што им је задавао да нешто читају док учитељ однекуд не стигне, или их је пуштао кући уколико учитељ не стигне.

10. Доста сличан овом учитељу био је и бивши подворник Новак Грмуша, који је и за вријеме радног времена пијанчио по селу, и, ето, понекад, и такав, учитељовао.

11. Много пута, без потребе, учитељица Зора Грмуша, замјењивала је учитеља Ненада Дамјанића; он ју је, у овом смислу, готово искориштавао, пошто је он главни у овој школи, домаћин ове школе, како он има обичај да каже, директор школе.

12. Дешавало се да је истоимени учитељ, односно неучитељ, шамарао ученике тако јако да им је отварао крв на нос.

Тако је на пример, ученику Браниславу Галићу, пошла крв из носа кад га је учитељ Ненад Дамјанић ударио. Мајка овог ученика лично се жалила управи школе „Мухамед Казаз“.

13. Као главни у овој школи, овај учитељ је и оно нешто школских књига закључавао од учитељице Зоре Грмуше, па се његова колегиница није могла њима служити, при извођењу наставе из српскохрватског језика и књижевности.

14. Учитељ Ненад Дамјанић је приватизовао неколико школских ствари, бесповратно је однио својој кући, а те ствари су: школски топлотер, школски термометар и школски телевизор. Више од пет или шест година има како је телевизор од-

нио својој кући у Дамјанићима, и никако га за то вријеме није враћао у школу. Близу је истине да је овај учитељ сасвим срачунато „купио“ овај школски телевизор. Телевизор су, наиме, купили родитељи ученика на иницијативу овог учитеља. И то овако: родитељи ученика дали су дрва за школу и за онај школски новац за школска дрва купљенје „школски“ телевизор. По мом мишљењу (иако сам два пута, прије осам година, гледао телевизију у основној школи у Голешима), овој школи, која још нема ни свјетло, питање је да ли уопште треба телевизор; није, заправо, било потребно да се таква једна поприлично скупа справа купује тамо гдје не треба, тим прије што су овој школи потребне и потребније школске ствари, као, на примјер, школска лектира. А, ето, учитељ Ненад није се тога сјетио, него се сјетио да није лоше да својој кући у селу Голешима има телевизор. Изгледа да је то боље извео него иједан свој наставни час.

15. Оваквом учитељу, као што је Ненад Дамјанић, педагог Макаренко ни мртав не би дозволио да привири у школско двориште, а камо ли да држи наставу.

16. Све се то штетно одразило на дјецу, на ученике овог краја, који имају исту судбину оних ученика које су учили они бивши учитељи, о чему је већ било ријечи.

II.

Учитељ Ненад Дамјанић је и друштвено-политички радник. А као друштвено-политички радник не да свом селу ништа није урадио, него

је чак покаткад и понегдје, како кад и како гдје, ометао извођење неких удружених радова који су се изводили у селу. У том смислу ево неколико чињеница:

1. Кад је 1975. изабран за тзв. предсједника тзв. грађевинске комисије за изградњу пута од ријеке Сутурлије до школе, чега се врло радо прихватио, учитељ и друштвено-политички радник Ненад Дамјанић прикушљени самодоприноснички новац (око 700 хиљада ст. динара) није на вријеме предао у СИЗ за изградњу (вјероватно ту). Овај друштвено-политички радник је поминути новац искористио у личне сврхе, те се тако радови на путу извјесно вријеме нису могли да изводе. Тек кад су двојица мјештана села Голеша потегли ову ствар за замршени крај, дотични је овој двојници, говорио овако: „Нема шефа гдје се предаје новац“, „Ових дана не примају уплату“ и сл. А кад је ухваћен у лажи, није имао куд, него је, брже-боље, свог бившег подворника Новака Грмушу послао да од неког у селу посуди новац. Новак Грмуша је тај новац посудио од Саве Грмуше, и исти му је касније враћен.

2. Ненад Дамјанић, кажу, дошао је само два пута док су се изводили радови на овом прикључном путу. А остали људи су, зависно од околности, радили од 15 до 23 дана, колико је већ било за кога одређено.

3. Кад је увођена вода у његовом засеоку Дамјанћима, учитељ и друштвено-политички радник Ненад Дамјанић није хтио да дâ свој дио новца за извођење радова око довода воде (око 200 хиљада ст. динара), све дотле док вода није доведена. А новац је, наравно, требао да да прије, ради куповине материјала. На градњи базена и

на копању заједничке дионице за постављање цијеви за провод воде готово да није ни учествовао. И не само то: овај чувјек је чак ометао, одуговлачио, непристајао на једну овакву корисну акцију.

4. Ове године, у прољеће, одређен је, поред још двојице мјештана села Голеша, да од мјештана прикупља новац за електрификацију села. Како је укупна сума по домаћинству износила око 450 хиљада ст. динара, новац је, како је већ договорено и одређено, даван у два пута, у двије рате. До сад су сви, па чак и највећи сиромаси, уплатили цио износ, осим – Ненада Дамјанића. И не само то – прича се по селу да је Ненад Дамјанић за дио прикупљеног новца купио двадесет оваца с јањцима, да је касније јањце продао и да је тек онда предао новац у електрично предузеће. А кад су га у селу питали одакле му толики новац да купи толико оваца, он је говорио да је дигао кредит. Да ли је, или није, може се лако провјерити у кредитном. И није само ово: кад је уплаћивао новац за електрификацију, са закашњењем, одредио је нову поштарину и преварио, поново, своје мјештане и тако „зарадио“ близу 100 хиљада ст. динара за свој грабежљиви џеп.

5. Неоправдано је примао дјечји додатак, због чега је, кад се сазнало, позиван у Социјално. Колико је времена примао, и шта је све у вези с тим било – то ваљда зна Социјално.

6. Залагао се рукама и ногама да његова жена буде подворница или послужитељица у школи у којој он ради. Кад то из педагошких, етичких, и, на крају крајева, законских разлога с правом није прихваћено, учитељ и друштвено-политички радник Ненад Дамјанић залагао се да за подворника

буде примљена извјесна Арснић (име јој не знам), која је и примљена. Што се тиче садашње подворнице, извјесне Арсенић, она потиче из добро стојеће породице. Отац јој је дуго времена био на привременом раду, и сад је – на привременом раду у Аустрији или Њемачкој. Претпостављају у селу да се учитељ Ненад здушно залагао за поменућу подворницу због примљеног мита или неких других личних користи, које су познате само њима двома. А како је мито прљава и тајна ствар, а и „оне друге ствари“ о којима се говорало, овај случај је и остао тајна. Ова млада подворница, веле у селу, веле јер знају, нередовно долази на посао, а често, умјесто ње, из њене породице дође малољетно чељаде да „посврши“ њене послове. Тада се, и учитељу Ненаду, изгуби сваки траг.

7. Учитељ Ненад Дамјанић је, у јуну прошле године, наплатио „школска“ дрва која је требало да купи у селу. И умјесто да је, као учитељ и друштвено-политички радник, купио дрва од неког сиромашнијег у селу, учитељ и друштвено-политички радник Ненад Дамјанић је продао своја дрва својој школи. И не само то! Учитељ и друштвено-политички радник Ненад Дамјанић није се потрудио да на вријеме та дрва прибави за своју школу. Дошао је био и мјесец децембар, дошао је био и крај овог мјесеца, а ученици су се смрзавали у учионици, јер се у њој није ложило. А није се ложило јер није било дрва! А није било дрва, јер су та школска дрва још усправно стајала неусјечена у шуми Ненадовога оца! Тек кад су неки родитељи протествовали, и тек кад је за ову срамотну и хладну чињеницу чуо управитељ школе „Мухамед Казаз“, који је због ове ствари позвао овог учитеља мало код себе, па и сам лич-

но ишао због ове ствари у Голеша, учитељ Ненад Дамјанић је, брже-боље, довлачио дрва за школу. И не само то! Кад је, веле, слагао дрва у метре, покушавао је вертикално и водоравно да увећа њихов кубитет, њихову квадратност, како се већ то код дрва зове. Испод дотјераних дрва је стављао, кад их је слагао, за мјерење, некакве старе ћутакове и кладнице преостале од бивших школских дрва, како би са што мање дрва поравнио онолико колико је требало. И не само то! Овај учитељ је, веле, у току зиме држао наставу у плухладној учионици јер је шпарао „своја“ дрва како би се некако прогурала зима. А шпарао је зато пошто још није измирио онолико дрва колико је требало да измири.

8. Учитељ Ненад има обичај и да се свађа са људима у свом засеоку, ништа мање вулгарније од својих мјештана. То још чешће чини његова супруга, која чак и старим људима најпежоративније и највулгарније ријечи довикује.

9. Учитељ Ненад Дамјанић не да људима да прођу, односно да уђу у школско двориште, а зна да им и запријети милицијом. Учитељ Ненад, у ствари, понаша се тако као да је школа његова очевина, као да је то његово, као да је то њему богомдано.

10. Ја мним да је ово у вези ове „ствари“ довољно. А ако није, ја могу и да наставим, јер, има још пуно ствари у вези ове „ствари“!

* * *

Због чега је то тако? Добрим дијелом то је тако што овај учитељ ради у своме родном мјесту,

у којем ради већ преко десет година. Свима нам је било драго кад је баш Ненад почео да ради као учитељ у нашем мјесту, али смо се сви убрзо разочарали у њега као учитеља и човјека. Данас у Голешима не само да га скоро нико не поштује, него једва чекају да оде из Голеша. Да им овај неучитељ не учи дјецу.

Због чега је, дакле, све то тако? Све је то тако зато што учитељ Ненад Дамјанић с копања кукуруза трчи у школу, а из школе још брже трчи да копа кукурузе, или чува овце, или да ради што друго што се на селу ради. Нашем учитељу нико не брани да на својој њиви ради, али нека најприје ради свој, учитељски, посао како доликује. Нашем учитељу је учитељски посао готово успутни, споредни посао. А пошто је у овој школи сам себи шеф, онда му се може како хоће. Он се чак тиме помало и поноси, мјесто да се тога бар помало стиди.

Дешавало се, не ријетко, да је, на примјер, говорио својој колегиници учитељици Зори Грмуши да има састанак у Комитету, те да га у настави замијени, а људи су га видјели како тог дана, или како тих дана, прави кућу у Бањој Луци. Нека наш учитељ прави кућу, али нека наш учитељ прво ради поштено свој посао за који је плаћен.

Поред свих ових учитељских недоличних, срамних чињеница, ја, ипак, не сматрам да би учитељ Ненад Дамјанић требао да изгуби посао. Јер и они који не раде како треба хоће да живе како треба, да живе чак боље. Ја сматрам да би овог учитеља требало само, али што прије, премјестити у други школу, у школу која је довољно удаљена од његове куће у селу, да мора да станује у школи. Тако би једино овај лоши учитељ постао

можда и добар учитељ. Јер, уколико би био премјештен у неку школу у коју би могао путовати од куће, он би још већма слабије, он би још већма мање држао наставу. А најпаметније би било кад би овај учитељ био премјештен у неку већу школу, у школу у граду, на примјер, у школу гдје има директор школе и школско звоно које одређује почетак и крај школског часа, иако је својим досадашњим учитељовањем неоспорно заслужио да више нигдје и не буде учитељ.

Сматрао сам својом дужношћу да вам упутим ову ствар. Њу је требало упутити и прије, али ми је, ето учитељ Ненад Дамјанић и неки род, а и све до овог љета нисам био сазнао за неке поражавачке чињенице, због којих су ми се у селу листом жалили. Али се тек сада рођаклук нашао слабир пред овим множинским чињеницама, према којима ничији здрав разум и морал не може да зажмури.

Не бих желио да о овој ствари будем морао писати за јавност. Ја лично надам се да до тога неће доћи, јер сматрам да ћете Ви ову ствар што прије и што боље да размотрите, и ријешите.

(На крају овог дописа, сада већ Приче, Ђуро записа под П. С. и ово: Не бих, такође, желио, због оног проклетог рођаклука, да сад ви одмах кажете учитељу Ненаду Дамјанићу да сам вам ја ово доставио. Уосталом, у вези овог и с овим како хоћете.)

/Недавно, претражујући архиву, сада већ непостојећег Педагошког завода у Бањој Луци, Писац „случајно“ набаса и на ову представку, и ево, скоро у оргиналу је Писац објављује као Причу/

РИЈЕЧ

(Причу седму, која је само запис, скица, Писац записиса поодавно на трагу причања Миладина Тулафића, који је чуо на Сабору за Илиндан на Јеловици, наводно из уста Михаила Палића.)

Јосиф још себе убјеђује: Јосифе, од ријечи си увијек био од кад те знају људи, од тврде ријечи си био на коју су се људи могли заклети: ако си сиротиња бар лажов нијеси, ни непоштен: што кажеш то и учиниш па макар то било с главом скопчано, живота те стајало, Јосифе: ако је у ватру, ако је да се гине – нека се гине. Не учиниш ли сада како си тврдо обећао, како ћеш се оправдати пред собом, кад ти црв неки завири у душу, и загниже: Јосифе, могао си а нијеси, рећи ће савјест, само ти је била душа у носу. Још од раније си скривао превару, као лисица, испод капе. Или си мислио да је теби порвом суђено, јер си по годинама старији, па... А видиш, није: Стефан је пожуррио да први измакне, предухитрио те, имао брже ноге, увидио да не треба остављати ни један дан за касније. То с његове стране није била превара. То си и ти могао учинити да си имао тврду петљу као што нијеси. Што петљу нијеси стиснуо па омчицу на врат? А Стефану је било све досадило – да буде све тако како јесте а да се ништа не може промијенити... низ кичму је већ силазио некакав оштар бол, у сваки пршљен залазио, изазивао нове муке и гађење: не може да препозна више ни жену са којом је провео заједно толике године... ни дјеца нијесу оно што је хтио да буду, нити оно

што је мислио да јесу... ни родбина... ни пријатељи... све је испало некако другачије...као да је све то била једна велика превара.

Јосиф више не зна како да се одбрани од тог унутрашњег гласа. Хтио би да каже: све је то била неумјесна шала, те ријечи тада. Али глас неки, Стефанов ваљда, допире из дубине: не, није била шала, на то се немој извлачити из обавезе, него је било најозбиљније. Договорили смо се тријезни. Пијани нијесмо били, мој Јосифе. Знаш добро да ниједан није био љубитељ пића. За ријеч се вежу људи... и ти тако, па види, одговара ли ти образу да слажеш, хоћеш ли и даље да си човјек, или...

Изређаше се лелекачи. И задњи приђе мрцу, сагну се, цјелива му чело: фалајбогу Стефане, ти се људски одмори...

Потом се лелекач љуби у образ са Стефановом родбином, укућанима што су се као чавке уцрнили нешто због смрти у кући а нешто што смрт није испала природна и Стефан јој наредан.

Жене загракташе, заколежише у сав глас. Нека тужбалица полегла преко сандука, затуже, отегнуто, као да пјева... али без застоја. Глас јој надјача мрморење.

Јосифу се учини да је то сигурно пјесма: жалбеница увелико набраја живе и мртве, велича врлине мртваца... Биће да је то једна пјесма, једна од болних и трагичних, као оне пјесме што их пјевају растављени љубавници И проклињу оне што си довели до патње.

Глас тужбалице умукну али се Јосифова мисао пробуди и врати на почетак: значи, она је завршила своје, рекла што је имала да каже и олакшала срцу и савјести... и сад је мирна. Ни суза више нема, прекапиле су преко ријечи. Душа јој чиста, крв смирено протиче.

Неки говорник, краснорјечив, с боцом ракије у руци, говори о Стефану и његовом племенитом срцу. Јосиф га гледа али не препознаје: неко је вјероватно од оних који су људски вољели и поштовали Стефана или... рекао му, можда у шали, можда чак у збиљи: кад умрем Стефане, ако умреш прије мене, говор ћу ти одржати. Нека ми окину нос као некад курви ако не проговорим на твојој сахрани.

Других говорника нема, не појављују се, бар ту не: значи... на мене је дошао ред, да дуг одужимо, обећање Стефану испуним.

Прилази Стефану, наслања се лактом на сандук и нетремице гледа у Стефаново лице и Стефанове затворене очи, испод којих слуги прекор што се није раније одлучио да испуни обећану ријеч. Онда, из дубине, као да је са дна тијела, ту близу али као да је из недохватне даљине, извија се старачки али мек, мелодичан глас пјесме, оне обећане, о младости што је неповратно прошла:

Од кол ' јевке па до гроба
ој младости срећно доба...

Глас јекну некако стравичније од лелека. Све се нагло ућића, и најмањи шум. И жалбеници прекидоше јектање, у чуду, не знајући откуд сад та пјесма, и то зло на сахрани. Навикли су да је пјесма кад се нешто прославља а плач кад је мртвац...

Ој младости молим ти се
још једанпут поврати се...

Јосифов глас постаје звонкији што пјесма одмиче, што ћутање више траје:

Ој младости срећно доба
жалићу те све до гроба...

Обриса Јосиф сузу, крупну, мушку сузу. Подиже потом главу да види има ли на лицима људи прекора и одбојности, па рече, и себе пред њима да убиједи: о људи, чујте што ћу рећи: мом другу и брату Стефану, ријеч сам људску дао да ћу кад умре, у вријеме сахране, покрај сандука, гласно запјевати... Па запјевах, ријеч да одржим... Опростите... И мртви нека опросте, и ви живи, али сам морао тако учинити како сам учинио па... како год хоћете да ме схватите... пресудите по себи...

Жагор, ни мрмљање, ни шапат чак, Јосиф дуго потом не чује, прије него неко рече: вријеме је, кренимо на гробље. Онда се све тек ускомеша: узмути се, устрепта мноштво гласова кроз ваздух, гласови и јецаји жалбеница, нарицање, колеж... све се то сливало у неко мелодично брујање изнад глава и у ушима, као да се расипа кошница пчела.

Јосиф Ђукић корача поред сандука и не више погнуће главе као дужник. За руку га придржава, све до уласка у гробље, Стефанов најстарији син.

/Неколико дана касније Бањо Шарановић ће рећи на Сабору код цркве Ружице да је Он лично био Јосиф Ђукић и испричао је истовјетну Причу... Писац није могао провјерити истинитост његових ријечи, а није више ни сигуран од кога је Причу чуо... али је недавно и сам испричао Причу пјеснику Ратку Делетићу... а на јучерашњи дан је исту Причу слушао од књижевника Миодрага Ђупића, и одмах се лати оловке и записа ово што Ви сада прочитасте./

КРИВИЦА

*Ледан од Криваца у овој Причи је највјероватније
и познати политичар и књижевник М. Ђ./*

/ПРВИ КРИВАЦ САМ СЕБИ/

Ја сам Први, први сам по реду – по пресуди, први да будем стријељан. Вријеме је одређено: преостаје ми још петнаест минута.

За тих петнаест минута сам по први пут Први.

Шта је одлучило да добијем такво име: абесцедни ред, моје неприхватање онога за што сам окривљен... или зато што од правде, ако је има, страдају прво невини... Не знам.

Тек, ја сам Први.

Пита се: да ли да се помирим са собом и са свим што ми је наредно, или да завриштим рањено и загризем тврдим зубима у метал решетки, да хватам задњи сунчев зрак на мемљивом бетону, тај зрак што се цијепа на четвртине или... да једноставно склопим очи и овај комадић времена и свјетлости – велику честицу васионе, још једном осјетим у грудима или изгубим у мраку.

Моја кривица није ничим доказана.

Није ни могла да буде јер сам увијек избјегавао да дам повода да може неко показати прстом на мене и означити ме сумњивим. Ни Бог, ни Нечастиви не би успјели да измјере моју непостојећу кривицу, а камоли људи! Бог је можда и нестао, присвојен је од неколицине и невидљив је за оне

који му се, независно од свега, обраћају за милост. И правичност. Не вјерујем да би чуо моју молитву, сад кад сам видио сва његова дјела, али ја ћу, свеједно, да је изговорим.

Недостаје ми нечија блискост.

Неће ваљда дјеча плакати због непостојеће кривице свог оца?

Треба ли сада случајност да буде мјеродавни пресудитељ.

Случајност ме је довела у кућу гдје се припремао претрес. Нисам примијетио никог да осматра. Заборачио сам унутра, али ни једног од двојице других окривљених, и тада тражених, нисам познавао.

Истина, чуо сам њихов разговор, али све што су рекли, рекли су као да је из моје главе излазило и разливало се у њихове душе и њихову вољу. Сазнао сам њихове намјере. Али, зар то има неког значаја за цјелокупни ток одвијања догађаја? А и да има... нисам био директни учесник ни у чему. А саучесник? Зар је саучесништво ако се нешто случајно сазна, а не достави тамо гдје је потребно, или власт мисли да је неопходно?

Шта сам на саслушању могао да признам? Њихов разговор? Једино то. Да ли би онда вјеровали да нисам и сам учесник у свему?

Она двојица сигурно нису ништа одали. А ја: јесам ли се како умијешао шутњом? Је ли ме ћутање ушлело у ову завршницу игре живота и смрти? А да сам рекао? Био бих кукавица; гори од какве плашљиве жене. Издао бих и себе.

То би била већа кривица него да сам саучесник.

А болови што сам их поднио за вријеме испитивања? Поднио и неподношљиво! Значе ли

они нешто? И, зар се исплатило све то? Можда, можда зато што сам тада више био оно што јесам него икад прије... Ја сам са себе скинуо одговорност и ником нисам нанио зло.

Обојица су постојани, одлучни људи, чини ми се. Нису ме теретили. Нису ни имали због чега. Да измисле? Доста им је било то што су им натоварили непостојеће кривице... или је њихова кривица стварна... као да нисмо сви ми грешни ако затреба.

Оптужба? Па ње није било. Како су могли да ме оптуже за нешто за шта немају доказа. Њима докази не требају, у реду, али ја не могу признати оно што они хоће – кад и не знам шта хоће.

А њима је, изгледа, свеједно. Неко треба да одговара и да буде кажњен. Што више – то боље.

Ипак, имао сам утисак да се све одвија брзо и природно.

“Биће јавно стријељање”, сјети се ријечи спроводника.

“Што јавно?”

“Јавно сте били ПРОТИВ, па вас треба ради примјера стријељати да се Други не одурну.”

“Против чега смо били?”

“Не гурбетиши се! Знаш ти добро због чега ти је суђено”, рече спроводник и муну у леђа да пожурим. „Закаснићемо“!

Не знам; заиста нисам свјестан своје кривице. Нема ништа у моме животу и мојој прошлости што би ме на било који начин теретило.

Моја прошлост? Нека иде доврага! Била је чиста као јутарње сунце иза кише. Угледан грађанин из угледне и познате куће. Никог нисам покушавао да побиједим. Нисам желио неког или нешто да мијењам. Срећан сам био кад се изјутра

пробудим и у стању сам да зашњирам пертле! Значи да ме јуче, синоћ, није прегазио аутомобил.

А могло је да не буде.

Тражили су моју помоћ. А ја...? Колебао сам се, а ОНИ нису хтјели колебљивце. Послије су одступили од мене. Као да нисам жив. Избјегавали су ме. А ја? Јесам ли нешто вриједио, питам се?

Сада нисам рекао ништа од онога што сам сазнао. А ко то зна? Ко зна да сам нешто знао? Ова двојица, због којих одговарам, и не слуте. Можда се чуде какве ја везе имам са њима. Можда мисле да сам тек убачен код њих да нешто сазнам да би им могли похватати конце и разоткрити саучеснике.

Ја знам да они не знају колико и шта знам. Не знају ни то хоћу ли бити заједно с њима стријељан. Да имам какву цедуљу да напишем неколико ријечи:... дошао сам и отићи ћу сам... ово ће бити моја најљепша пустиловина.

Очекујем долазак спроводника. Дошло је њихово вријеме намијењено злу, а моје вријеме искупљења већ истиче. Петнаест минута. Како то да не осјећам никаквог узбуђења и малодушности, чак ни туге...? Само горка пустиш и неки далеки мир који није мој, али ми овог часа изгледа важнији од свега што сам до сад осјетио.

Као да је моје срце коначно нашло ослонац и нема више стрепњи и страха – ни за данас, ни за сутра.

Спроводникови кораци се приближавају. Кључ је у брави, врата се отварају и већ видим стражаре и пушке.

Хоће ли се душа моја распршити у етар, или ће остати заробљена у тијелу кад буду пуцали?

/ДРУГИ КРИВАЦ ГОВОРИ/

Чудна ми чуда, стријељање!

Па шта?

Живот је један, али са безброј осмишљених и случајних варијација, процијепа и пукотина кроз које се можеш провући. Смрт ме очекује за четврт часа? Свеједно ми је, данас или сутра, или неког другог дана. Толико сам пута побиједио смрт, или је обмануо. Вријеме је да и она мене једном дограби за врат и рече: *С т о н!* Постави испред себе, и једном заувјек раскрстимо и расчистимо рачуне.

Ја могу рећи:

“Живјели смо силно и ишли на срећу,

Од игре је ипак било нешто ћара,

Иако је злато пропало на коцку”..

“Ти си стално бјежао од мене, лукавио ме и умицао ” – каже Она.

“Јесам – признајем – умицао сам јер ми се живјело”.

“Ово је наш коначни обрачун. Долијао си као пацов. Пацовски си живио, па пацовски и умри “.

“И раније смо сводили рачуне. Само што сам ја излазио као побједник из сваког окршаја с тобом. Са мојим рођењем је дошла и моја прва и најважнија побједа, и послјије још многе...”

“Не признајем ни један пораз. Онда нисам била расположена да те докрајчим. Оклијевала сам, колебала се. Још си био млад за земљу. А и неке си послове требао за мене најприје да свршиш. Ниси ваљда заборавио ону двојицу невиних богомољаца што си ликвидирао, па оног што је био на високом положају у Тамном Вила-

јету, и оног голобрадог младића... да не набрајам даље... Отада је прошло доста времена, сазрио си и сад те не штедим“ – каже. “Можда си мало и презрио. Почео си на своју руку да будеш. Чак и да ми се ругаш. Отргао си се. То ми је једини пропуст.“

“Значи, сад си расположена да ме уништиш“!

“Јесам. Доста је било снебивања. Ријешила сам да рашчистим с тобом. Бојиш се?„

“Ни најмање. Још давно сам себе пребрижио. Ни раније се нисам бојао. Само се једном умире. Што бих се уосталом плашио? Чега?

“Мислиш да ти је било доста свега.“

“Не то, него тако, нешто једноставније – и треба да ме убијеш јер сам заслужио поштено убиство. Умиру и други, и бољи и храбрији од мене. Сада или сутра, исто се хвата. Увијек сам био суочен с Тобом. То сам знао и није ме било страх. Лакше ми је било да се навикнем на Тебе него на себе. Иако те нисам волио – расли смо скупа и некако си ми постала блиска. Личили смо понекад на црне љубавнике везане мрачном и страсном, и страшном љубављу. И Ти си мени помагала, јер си свему давала другачији смисао, вреднији и дубљи, животнији. Живот ме научио да Те се не бојим. Постао сам племенитији, бољи и паметнији. Живио сам као да никад нећеш доћи, иако сам знао да си увијек ту негдје. И да знаш: ниси Ти најгоре што ме може задесити; заборав је и страшнији и бесмисленији, а ја сам оставио безброј дјела, признајем – и понеко недјело, али све је то против заборава и Тебе.

“Ти никад ниси упознала неизвјесност исхода. Радост безразложну која је и јесте чудесна само

зато што је безразложна. А ја сам већ неко вријеме живио у паклу који сам у незнању сам за себе изградио: од мисли зидове, од ужаса кров, а бездани су ми били прозори...

“Ти се још увијек надаш?”

“Увијек сам се надао, па ме срећа понекад и служила. Ја сам спавао мало да бих више сањао и више се надао. Зар је то некакв гријех? Живио сам од илузија, па могу од њих и да погинем! Нисам се чудило ничему, а свему сам свагда здравио. И сад се надам!

“Овога пута немаш чему. Све је одлучено: скончашћеш, одређено је и вријеме.”

При помену на вријеме нешто ме ипак лецну: вријеме смрти је уговорено и не може се избјећи сопственом вољом, тече неумитно, не можеш га ни зауставити, ни пожурити, тече са нама и кроз нас, поред нас и без нас и све свршава на овом земном вилајету и сунчаним небесима...

Четврт часа.

Можда је истекло Вријеме. Можда је близу. Но, свеједно. И шта, коначно, и да побједим? Живио бих у непознатом свијету. И по нужди. Ја то не бих могао. Била би то дангуба, а не вјечно скрашење.

Опет сам због нечег спокојан: ни живот ни смрт ми више не могу ништа! Осјећам велику слободу уског и неугледног затворског простора, скривен и безимен.

Као да нема ни слободе, ни среће прије смрти. Треба само издржати тај тренутак.

Суђење је било кратко и брзо. Питања као одговори. Одговори као питања. Они су били у праву. И ја сам био у праву. Докази по Закону.

Пресуда јасна: осуђен на смрт. И правда је била задовољена.

Стража ће доћи и извести нас, сву тројицу, пред цијеви.

Стража долази, звецкају кључеви. Значи, треба да нас одведу.

Хоће ли и Првог заједно с нама стријељати?

Хоћемо ли се можда ћерати још?

Можда!

/ТРЕЋИ КРИВАЦ/

Ја се зовем Трећи и трећи сам по оптужби и по времену за погубљење.

Како је ово вријеме безнадно кратко. Само петнаест минута остаје за живот, па се иживи за петнаест минута, проживи сав прошли и сав будући живот. Нарочито сав будући. Али тај будући се свео на петнаест минута, само. Само толико? А све оно раније? Све успомене које ти нико не може одузети. А све оно послије тог тренутка? Гдје њега сабити, у које вријеме кад тог времена више нема?

Зар има нешто послије?

Толико безначајних ствари је било важно у мом животу. Прихватио сам их се као да ми је то једини смисао, једини позив. Одушевљавао сам се, чак... А онда, једном, загазих у ово. Налетјех на руду и руда ме прегази, или хоће да ме згази. Иде ми право у прса, прсимичке, Шиљком отровним, или шиљцима.

Куршуми? То је безазленије и безболније. Биће их мало. За мене је намијењен само један. Прави. То је доста. Од једног се и умире. Или

више? Биће читава чета постројена. Значи, чета куршума треба да ме изрешета.

Сигурно је прошло пет минута. Преостаје још десет. Један, два, три... Кад дође на девет минута... Минут има 60 секунди, пута 9... то је 60×9 ... то је 54. Значи: 54 са нулом – 540 секунди живота. То је кад се броји полако: 61, 62, 63, 64... Онда на 540 треба додати 60 секунди живота дуже. Не, одатле не треба почети бројање. Треба одузимати од 540... треба...

Паклено вријеме. Како само вратоломно јури. Невјероватно...

Како су некад минути били дуги, а године кратке.

Година је трајала три дана, а један дан три године.

А ако је већ прошло десет минута? Шта ми још остаје?

Мало мисли и мало покрета, празна сањарија за ослобођењем, немоћна жеља да буде што не може бити.

Нешто ме стеже у срцу: знам да је живот прошао, а не сјећам се ни кад, ни зашто, ни како.

Прва моја замашнија акција, прво хапшење и прво... стријељање. Не, стријељање не може бити прво. Може само једно. Ни прво, ни посљедње. Једно!

Ко преживи смрт, нека се нада... А ко може да је преживи? Смрт може, можда, да се заобиђе, једном, двапут... али кад се упере цијеви, кад...

Можда још минут, два – не више... никако да се привикнем на мисао да ће ме убити.

На трен видим небо, разна неба, онда се она претварају у лица, ропце, љубави, разне љубави, у срећу, такође (да, било је и тога), на несрећу.

Тренуци живота, и мога, између осталих; не поричем послије свега ни један. Срећа, која срећа?! Али – које смрти, које љубави, тада сам знао? Све је прекасно. Ах, вољети у свом последњем часу и њих видјети у њиховом, у последњем трену завољене, и бити срећан, зашто? Ах, нема потребе! Не, али сада, сада, просто остани миран, док стојиш пред прозором, с једном руком на зиду, док другом скидаш кошуљу, и види небо... дуго га гледај, још један вјечни трен, али... не! – дрхтаји и грчеви, неко море из дјетињства, друга неба, неко друго тијело...

Откуд ми све ове мисли? Зашто не мислим на кућу, жену, на сина? Ко ће се старати о њима? Могли смо их имати још. Можда је боље овако, на мањем сам губитку.

Стражар ће ужурбано газити ходником, одлијегаће ударци поткованих чизама. Извадиће журно кључеве из дубоког џепа, откључати врата и изгурати нас напоље.

Да се браним, да се супротставим? Сваки покушај је узалудан.

Значи, спаса нема... Нема.

Извешће нас на трг, поређати, завезати очи и...

Командир вода, или чете, командоваће кратко и одсјечно.

„Ни – шани!“

Ни – шани... то је права војничка команда, заповијест кад се меци већ налазе у пушкама, тренутак прије него ће избљувати прву танад – оштру, металну, убитачну.

Послије искуља пламен и све се помрачи. Али... то је послије. А прије тога.

“П’ли!“

Земља се заљуља, измиче испод ногу, потоне све... бљесак врео и крвав, у очима ватра, пустошни огањ што све брише пред собом, земља, копно, море... талас крви на оштроме хриду... шкиљаво свјетло... мрак... Земља отури од себе и гурне далеко. Рађање, падање у неку бесконачну дубину... у слатка безнаћа, у грозницу... бљесак звијезда и жлијезда на устима свијета... у оку цијеви... као сласт, млада и свјежа, бујна и болна, као вољена жена... озарен изнутра новом ватром страсти... она је ушће - ја извор, не: ја сам ушће - она извор, ох, дивне ли лудости у том преплићању... мрак израста из цијеви, не, младо сунце израста из цијеви, предио је осунчан... на расцвјетаној усни пјенуша пакао... дјевојачка пуна уста и мазни глас... лелујави стас пун њежности и топлине... на топлој мишици се слама сунчев зрак, зарива у мозак... на врелом вјетру се просипају рибље очи... границе неба не постоје...

И одједном: као да се читав живот сажима у једној слици.

Корачам, корачам...

Још неколико корака, наслађујем се сваким кораком као да је последњи, малтетене свјестан да би могао бити последњи.

Док корачам - жив сам.

Само да живим! Сада, када ми је било јасније, да ће ме убити, обузела ме је тако велика жеља да живим какву може да осјети само неко ко се управо спасио погибелји. На оном крајњем врху крајње свијести све се сједињавало и мој ми се живот причињавао као цјелина коју треба одбацити или прихватити. Захвата ме дубоки очај и дубока равнодушност: наличје или лице Живота или Смрти.

Још неколико секунди и... П'ли! Или... А одвођење до трга; и ту треба да постоји неко Вријеме на које треба рачунати...? Или ће пуцати у нас већ у ходнику? П'ли! Или чак и овдје, одмах послије откључавања, виде се и скорјеле мрље крви. Значи, и овдје се убија. Мора да су се извјежбали и да им је то лако. Послије доведу друге осуђенике, да покупе мртваце и однесу до најближе јаме. А онда и њих...

Кључ је погодио прорез браве и откључао. Врата... Чујем како репетирају пушке или... Само се чује. Пуне су и спремне.

Сад ће оно: П'ли!

А а а а х х х х...

/...ИЗ ИЗВЈЕШТАЈА ПОЛИЦАЈЦА Н. Н./

... била је тамна ноћ, завирујем кроз прозор, видим собу и човјека који сједи за столом замишљен и затворених уста; учини ми се мрмља: "кад се ми средимо", "кад се ми најзад средимо и спремимо" у другој соби човјек сједи поред ормана зијева и чита неку дебелу Књигу у трећој видим човјека који стоји час иза стола, а час корача кроз просторију уздуж и попријекло очигледно нервозно као да очекује нешто или је неког тек испратио. Прозор је био слабо освијетљен, али видио се жути цвијет у саксији, углови су били посве мрачни...Овако сумњив приказ ме нагјера да сав дрхтећи отрчим до Станице. Крупне грашке зноја котрљале су ми се са чела. Јурим, прескачући све по три степеника. Такођер, назад дојурисмо и запосједосмо све улазе у кућу...

... горе поменути је затечен у кући са оном двојицом лица које смо тражили задњих дана са цијелом патролом специјалаца која их је осматрала и пратила сваки њихов корак, а дотичног дана су и легитимисани, али код њега није нађено никакво оружје, као ни код друге двојице. Натјерани су да иду заједно испред наведене патроле...

... преживјели не зна колико је био у бесвјесном стању, али кад је дошао себи примјетио је да га покрива земља. Схвативши да је сахрањен (пошто је стрелачки вод и поручник мислио да је мртав) и пошто се некако отарасио земље, продужио је да откопава другу двојицу, али су они били вјероватно мртви. Знајући да је тешко рањен, кренуо је да тражи помоћ која му је указана у некој од кућа у оближњем селу које је тада било непријатељски расположено према нама, а нашим непријатељима пружало помоћ и уточиште. Касније су довели и љекара...

... иако је прошло више од двадесет година, ево шаљем вам копију тада поднесеног извјештаја, како би се предузели одређени кораци против кривца или криваца.

Важна напомена: тијела, ни оне двојице других, никада нису пронађена!

/...СИЛУЕТА ЖЕНЕ/

Оне вечери прије него сам отишла да му кажем своју одлуку да нећу ићи на побачај, те ноћи, у стању крајње узнемирености и напетости, усни-ла сам живи сан у коме сам видјела рентгенски снимак свог фетуса – палавокосо, провидно мушко бепче, дубоко уснуло у мојој утроби. Коса му је

лепршала у таласићима течне околине... исти Он. Он, па Он. Могла сам да видим слику тог дјетета сваки пут кад бих затворила очи... Видјела сам њега.

То да је клопка била, сазнала сам много доцније. Скинули су ми одјећу и претражили ме. Гадни специјалци, надали су се да ће неке поруке код мене наћи; у мојим најинтимнијим дијеловима, испод пазуха или у ноздрвама. Нису имали среће – преварили су се. Међутим, да су нешто и пронашли, не би се понашали одвратније него што су их обучили да се понашају... Да нису били сами, вјероватно би ме силовали и, последице, бацили у неку јаму.

Када сам се изнова прибрала, поред мене је био мој муж; држао је моје ледене руке. Угледала сам косу сјену туге у његовим очима.

Читава ноћ сам плакала скривена од мужа и плавих огледала спаваће собе.

Нешто је у мени цвиљело и резало, ријешено да ме сломи, али ни сјенке кајања и устук болних визија које су сумануто почеле да се укрштају и претичу.

И сам је Писац остао у неодумици: који од тројице криваца је М. Ђ. и, овим путем, моли читаоца да помогне у разрјешењу ове енигме, значајне за његову биографију./

ПСИ

Лош непрочитан, и мало познат, књижевник Радован Бјелогрић, косио је с комшијама, у родној Хеџеговини, кад је овај последњи рат почео. Намјеравао је да напише ову Причу./

Пси, остављени и тврдо привезани поред колиба да буду сами, ускевтали се, злокобно пиште кроз стиснуте вилице, отегнуто, некако чудно, као да у ужареном ваздуху осјећају присуство неког њима страног мириса, али таквог од којег их подилази језа, хвата страх и паника. Кичме им се истезу, ненормално издужују, а потом грче, савијају у лук, док се длака низ хрбат у таласима подиже и спушта као шума кад прође налет вјетра. Зубима, пси шкљоцну као да их је мува печила у крај десни, па су склопили вилице да је прегризу у љутини.

Опет љуто отежу глас, завијају.

- Полудјели су – каже Меша.

- Побјеснили, јакако – каже Тодо. – Изгледа, невоља им је: по читав дан свезани и сами, ни ноћу се нико на њих не обрће, па...

- Неће бити то – каже Меша.

- И ваздух је око њих тежак, као што је тежак нама. Усвитлило, боже, како је усвитлила муња небеска... Мени се, ево неколико дана, страшно спава: само да на нешто наслоним главу, пао бих у сан. На косиште да се наслоним, заспао бих.

- То није добро – каже Меша. – То спавање...

Тодо зна да више ништа није добро: није добро што му се тако спава јер то, од раније тврде,

вуче земља наниже. Није добро ни што пси завијају као гладни курјаци јер то, опет кажу, слуги на нечију смрт. Не ваља ни то што се свуда и сваког дана гине. По Братуну пале, убијају и кољу. Орић Нихад – Ниша Човјек? Човјек добио право да хвата и убија: ето, и тај Нихад – Ниша Човјек... ко му само даде надимак Човјек и учини да се оно друго заборави?! Остаде само надимак, али ништа осим тога надимка од човјека нема. Рогљу и робијашима и невином на врат ставља, врхом бајонета боде људе под мишку, урезује људима преко груди велико слово К – облика крста и нека значи и још нешто друго.

Да заборави на то, мисли враћа на косидбу и косу, под чијом оштрином фршти, падају зреле стабљике, огромна шума планинских стабљика. У замахе, у откосе.

- Што рушти ова ђавоља трава под косом, враг је макао. Пресушила се, приказнило се ове године са косидбом. Ни пола нећемо ухватити да покосимо. Пропада, сасвим пропаде ова година – каже Тодо косачима.

Косачи скоро не слушају, свиђају своја посла: размахали косама да направе двотсруки откос да би што прије покосили, да се макну са илинске жеге. Врелина их мори, сморила им јучерашњу жестину. Испод коже гори. Од зноја се више не бране, узалудно је. Али од жеге... трпе је. Нема ко да донесе воду, чак ни од колиба млијеко. Неко да изађе из откоса, штета је.

Бљескају врхови већ затупљених коса из танких откоса. Бљесне и варница при удару у камен што га је истурила кртица. Чује се танак, сиктав звон косе – варцарке.

- Да починемо, људи? – каже Тодо.

- Напочивали смо се од косидбе – каже Меша. – Ужелио сам се већ косе.

Оштрице и даље стружу спарушену траву. Кад се покоси није јој потребно чекање да се просуши, него одмах у пластове и у сијено да се потрпа.

Прикосише и пређоше на другу ливаду, при јаругама, уз колибе. Пси испред колиба залајаше, али се смирише кад им Тодо приђе и љутито викну да престану: „Доста сам се лајања наслушао...”

Угасише жеђ млијеком. Потом, ударци чекића одлијежу: откивају се косе, изводи танак рез, танак као оштрица бритве, скоро да брије. Радован проба оштрицу и љутину косе испод лакта, на длакама: ако вуче и скубе длаке из коријена, ако чупа, не вриједи улазити у откос. Коса само умори косача, а не покоси се ништа.

Закусише се опет, орнији. Меша, косбаша, одмиче испред Тода, не да му да се примакне.

Смучило му се нешто... од ове жеге ваљда, каже Тодо. – Мучнина ми од дроба долази, као да сам утробичав.

- Проћи ће – каже неко.
- Онда кад умрем, свакако.
- Нећеш скоро умирати.
- Ко зна – каже Тодо – како ми је суђено.

Пси се узнемирише одједном, залајаше углас, снажно, све јаче; хоће да почупају кочанике за које су их привезали, да искидају ланце од бијеса. Сви на исту страну окрећу главе, отржу се да тамо појуре, као да је негдје у близини дивина коју су по њуху осјетили. Тако се на дивину окоме, на срћу и без страха кидишу.

- Сотона вас поклала данас! – викну Тодо на њих. – Бар данас и овдје, безбједни сте. Ко би иза-

шао на Зелен-Гору и Долове по овој врелини, осим манитака и тражио косаче.

- Војска је, доље, по селима, стално се смјењују: час наши, час ваши, а онда и њихови пси, лају, али још не уједају, мора да су везани – рече Меша.

Пси не престају. Чују се појединачни крупни гласови који се потом стопе у један брундав талас и још познатији одјек што се враћа из дубине.

- Сотона вас клала, Ниша Човјек вас клао, али на зиму – кад будете низашта!

Тодо извади билеђију да намакне косу, да јој рез исправи како би љуће сјекла.

- И клаће, да знаш – доприје глас.

Тоду се учини да је то одјек његова сопственог гласа, повраћен из дубине као одговор шуме, смрчевих и борових стабала, ријетких травнатих пропланака и доље, још ниже, у подножју шуме, брзотеких потока.

Окрену се да види тај одјек: недалеко, десетак корака ниже, из увале, појавише се пушке уперене у косаче. И друге двије косе умукоше усред откоса, не поравна се линија траве.

Пси уздивљаше: у трзајима им се нагло прекине јав, лавез постане сјецкав, на парчад, немоћан, због нагле силине, да се огласи до краја.

- Умири оне богаље тамо... да их ја часком не смирим и охладим.

Тодо види, све му је јасно: Ниша Човјек је сазнао од неког гдје су, повео патролу у Долове да крстари. Дошло је, значи, Нишино вријеме и сигурно више није водник, и није у сјенци комаданта Делића.

- Неро, доста, Неро... умири се, виче ти Ништа Човјек, да језик свежеш за вилице.

Ниша га боцну бајонетом пушке у леђа, колико да осјети њену присутност.

- Шта то рече, Тодо?

- Ништа...

- Ништа си ти, копице влашко, а ја сам Нишад Орић - Ниша Човјек!

- То ја тако псима - каже Тодо.

- Псе ћу ја да вежем. Да видиш...

Пушка се окрену ждријелом према псима, ка колибама, и опали. Један од паса поче завијати, љуто, самртнички. Потегну ланац, колац се издрије из земље и пас се поче превртати.

Из јаруге, дотле прикривена, изађе група Зелених беретки, што је чекала на уговорени знак, пуцањ пушке.

- Пси не престају да буду пси - рече Тодо кад му свезаше руке. - Ништа не помаже... Ништа вас поклато...

- Ни теби неће помоћи - рече Ниша.

- Знам, чим сам доспио у руке Ништа Човјека...

Пси и даље лају, да ишчупају кочеве, али не помаже. Тодо их још чује, али све слабије што се више удаљава. Потом, више их слуги, и гласове им слуги, или одјек... не зна.

/Недавно су, Тодову одсјечену главу, и још дванаест српских глава, идентификовали. Тијела им никад нијесу пронађена, а онај што је можда могао наслути-ти гдје су одведени, Радован Бјелогрић, умро је у међувремену, не написавши ову Причу./

ОБЛАЦИ

/Даринка Јеврић натукну, кроз заразни смијех, ову Причицу на рачун Даре Секулић, далеке 1972. године на „Ратковићевим вечерима поезије“./

Из пилотске кабине допире уједначен, зујав звук авионског мотора, монотон и успављујући. Авион је, косо се уздижући, достигао потребну висину. Сигнална свјетла: Вежите се и Зобрањено пушење, угасила су се. Појасеви се одвезују. Најнестрпљивији ваде цигарете, други расклапају новине... Неке већ хвата први дријем.

Преко звучника, што је негдје невидљив, чује се пријатан баршунаст глас стјуардесе: „Драги путници, посада авиона вас срдечно поздравља и жели угодан лет... налазимо се на надморској висини... за пола сата смо изнад... испод вас ће бити прекрасни планински предјели...“

Потом се чује мотор и витка стјуардеса залази међу путнике, нудећи освјежење. Узимам црну чоколадицу „Линдт“, стављам је у уста, али непрекедино, још од полијетања, мислим – хоћу ли препознати Долину и зелену вијугу родне Ријеке. Надам се да је магла, стално присутна у Долини, разбијена вјетром. Можда ћу видјети и свој Град, развучен као одбачена женска чарапа, уз воду. Двије паралелне улице са неколико попречних сокака мора да су уочљиве и из ваздуха.

Из мисли ме прену дугонога стјуардеса што се смијешу: „Изволите госпођо... Има још доста до слијетања.“

Узимам „Еукалиптус“ бомбоне, разматавам шуштави најлон полако и слушам како са звучника допире разговор из пилотске кабине. Мушки глас, пун у изговору, каже: „Шта би ти, капетане, сада, највише желио? Други глас, ваљда капетанов, снажан тако као да покушава да надјача и зујање машине, пита:

- Сада? Ништа, осим да сам на земљи.

- И ја бих да сам на земљи – каже први.

- Ја бих још слатко попио праву кафу и још слађе... притег’о ову нову стјуардесу, негдје доље, на чврсто... Одмах би јој га забио до јаја... Види јој се из очију да само то... и чека... Сигуран сам да јој је мачкица већ врела... И сад су јој гаћице заливене пициним соковима... Каква би то била карачина!... А онда би је савио у лук... преломио у струку и увалио јој с гуза... Видио си какво дупе има: боговски затегнуто на оним високим штиклама... мора да је ходом напалаила пола авиона...

Први глас се насмија:

- И ја бих је радо... али ја бих све по реду...

Прво бих јој скинуо кармин језиком... љубио иза уха... у вратић... лизао пазухо... гутао сисиће... њежно грицкао брадавице... штипкао... мазио пупчић... пребројавао риће длачице пољупцима... док се не расцвјета... А онда би је упозано са мојим вршњаком... да се спријатеље... па мало цуцлања... па...

Учини ми се, у први мах, да нико осим мене није ништа чуо. Можда сам, зато што без мисли буљим у празно, једина схватила разговор у пилотској кабини.

Иза мене, чујем, прасну громак смијех. Значи, и други чују како мушкарци, и у облацима, не могу без нас! Иако нисам премлада, што иначе не

признајем, увијек ме одушеви, понекад и узбуди, кад видим младу жену лијепо грађену и кокетну. Стјуардеса је баш таква – насмијана, с здравом жељом за секс. Усне су јој пуне, као да је тек престала лизати велику и сочну куглу сладоледа од ванилије, груди чврсто набрекле, да покидају на блузи дугмиће.

Тацна, или нешто што није ни тањир ни плитка ваза, сруши се поред мог сједишта и разби у стотине кристалних комадића.

Подижем главу, укосо: стјуардеса – зајапурена, али као стидно озарена, рука јој још подигнута у пређашњој висини... смела се и застала:

- Они... они... простаци...

Остале ријечи, што би требало да буду или оптужбе или псовке, не чују се. Језик не може да их измуца.

- Ништа се не брини, љепотице моја – кажем као утјеху, и помало узбуђено.

- Како... да не бринем...

- До слијетања је још дуго, тако си и сама малочас рекла.

- Рекла сам – испрекиданог даха каже стјуардеса, немоћна да закорачи који корак даље према пилотској кабини.

- Онда: треба прво да попију кафу...

- Они су...

- Ништа не жури. Послије тек долази то што су обећали. Немој им кварити ред.

Она ме љутито гледа, као новог кривца, али ја јој ипак у очима видим свјетлуцаве искре скривене страсти.

- Неће они заборавити на обећање... – додајем, и полако осјећам како познати и слатки трнци почињу да пролазе и кроз моје тијело.

Врата на пилотској кабини се отворише и снажно залупише. Престаде онај весели разговор и смијање. Снажније само зазујаше мотори и опет ућоше у облаке што су покрили Долину и сва насеља уз Ријеку.

/На земљи, Дара је наставила разговор са стјуардесом, уз слаћу кафицу.../

ЗАЈУТРАК

/Ова Прича нема ни почетка, ни краја./

Од како је почело да свиће, пушке им не мирују: надвладали нас, избацили из положаја у који смо се били укопали, као ровци. Да није среће, не би нико претекао. Није ни чудо: остало нас је мало, тек толико да нас има на броју. Одраније су нас поставили за бочну заштитницу. Остала војска, главнина, с којом смо чинили цјелину, прошла је напријед, право. Она крчи широк друм у који бисмо и ми могли ући да нијесмо приказнили који час. Или да смо напустили положај кад нам је савјетовано. Да бисмо дали јачи отпор, показали да можемо и што се не може, излажемо себе смртној опасности: више нијесмо ни позадина, ни бочна заштитница, него група у повлачењу која се, можда, неће ни извући.

Мој помоћник на пушкомитраљезу, окретан као ђаво, каже: „Дај ми то гвожђе да се с њим укопам у земљу. Неће проћи поред мене жива, па да су им зуби још тврћи.“

Ако остане, мислим, цаба му укопавање: покопаће га. Тако ће и проћи поред њега, мртвог. Боље је, ипак, да остане жив. Потребан ће бити за неки други окршај. Биће још борби, има времена да се покаже колико вриједи у критичном тренутку.

Мртви остају за нама, расути по ширини и дужини фронта. Рањене, колико можемо, извлачимо да не буду заробљени. Непријатељ се, сигурно, неће око њих замучити. Као што ни ми

нијесмо заробљене штедјели – оне што смо похватили у саму зору, из засједе. Нијесмо их могли вући са собом. Постали су терет, па се терета ослобађамо: двојица их разоружане гурају у поточину. Бацају и оружје њихово око њих да изгледа како су погинули у борби, јуначки. Заждали да бјеже, побацали оружје, али их у трку куршуми пристигли!

Стигнуће и нас, плашим се. Позобати једног по једног прије него се пребацимо преко косе. Повлачимо се и све се надамо у неки бријег преко кога треба да прескочимо. Тамо, иза њега, чека нас затишје, мртви углови за челичне куршуме и топовску булад. Али од те наде, изгледа, нема користи. Надање се у грудима смрзава.

Прате нас, али не, већ, на пређашњем одстојању, него нас полако и сигурно пристижу. Као вукови: примакну се, виде да смо ту и да не можемо побјећи, па стану, предах учине, да би се затим поново прибили уз наша леђа. С најближима бисмо могли разговарати о свакодневним стварима: како се вријеме ђаволски натмурило, само што не пролије кишу; како је сада код код наших и њихових кућа; јесу ли нам дјеца уморна, још бунувна и плачљива због прекинутог сна и питају ли се за наш повратак из рата... Можемо да питамо колико које дијете има година. И тако... обична питања, људска. Онако како се сусједи ујутру распитују. Могли бисмо, да смо људи, да мало предахнемо, заједнички, да извадимо оно што имамо у торбама за јело, простремо то испред себе, по трави раскошеној куршумима и гранатама, и нуткамо једни друге јелом. Истина, у нашим торбама нема готово ништа. Бригадна комора, и кухиња, прошли су напријед. Тамо је било

неке црквице: могла се скувати топла чорба, наћи комад недокувана меса, црвена као да је од недоклане животиње. Свеједно, сада би била добра и таква, чак и гора. И коњетина би се могла јести и да црви гмижу кроз њу, велики као палац. Да хоће војници, што су за нама, стати и понудити нам оно што имају. А имају, сигурно. Њихово снадбијевање муницијом и храном није имало прекида. Наћу начина да и задњем војнику дотуре конзерве и хљеб. Војник конзерве набије у жути телећак, и вуче свуда, као светињу. Светиња и јесте кад се гладно. Чак и кад окрене табане, кад баци оружје, храну не баца. Навикао још, ваљда, да се у туђем крају тешко долази до јела. И забрана постоји, изричита: пљачкати се ништа не смије. Ко се ухвати... и ако се утврди... Али се понекад опљачка! Само – храну не узимају, као да нијесу гладни. Као да свака војска није у истом положају, гладна.

О заједничком јелу нема приче. То мени, онако, шашаво, пролази кроз мисли. Другом ником ни на крај памети тако што. Војници што нас у стопу прате, само застану, убаце нове метке у пушчане магацине, нанишане, па наставе потјеру. Ми грабимо, између оријетких шумарака, варакамо се да избјегнемо куршуме. Као да их на тај начин можемо избјећи. Понеки нас пронађе, сустигне и скрене с правца којим смо се запутили. Војници нишане добро, проклетници, исту смо војску служили и исту обуку завршили. Још и боље: као да су сви били зечари. Око им непрекидно бистро, без умора.

Мене умор савлада: гвожђе тешко у рукама, као небо над главом, хоће да ме обали. Немам толико скопости да га вучем. Од зоре се с њим лома-

там. Ако овако потраје, доћи ће ми главе. Ни главу нећу извући.

Има војника што су на двадесетак метара позади, као керови. Понеко од нас се окрене, одшрафи бомбу и баци на гониоце. Они, док још бомба лети кроз ваздух, устукну и полијежу у најближи заклон. Потом наступи мир, гробни: нико не пуца на нас. То нас охрабри, дода снаге да будемо бржи. И иначе, пожељно је бацити бомбе: нама отежале па их се тако ослобађамо кад се укаже погодан тренутак. Правимо двоструку корист: заустављамо непријатеља и ослобађамо се сувишног терета. И пушке бисмо одбацили, да прије утекнемо од погибије, али се због војне дисциплине не смије. Одбачена пушка доноси стријељање. Ја посебно не смијем одгурнути пушкoмитраљез. Радо бих га се отарасио, да се повремено не окрећем и не испалујем у непријатеља рафал – два. Застанем, постанем непокретна мета, која се лако, може погодити.

Помоћник, што се увијек нађе поред мене, каже самоувјерено: „Ако се негдје не зауставимо, нико од нас неће остати жив. Све ће нас покупити, као грабљива птица пољске мишеве. Прецизно нешто гађају, траг им посрани. Никако да промаше.“

Има право, мислим. Траг ће нам утријети куршумима. Наше раније хитрине нестало као да нам више није ни стало до живота. И колебање нас нагриза: хоћемо ли успјети да успоставимо везу с главнином, да добијемо на вријеме помоћ која нам никад није била неопходнија.

Платићу, вјерујем, за све оно што сам се прсио и истрчавао, војске заустављао рафалима пушкoмитраљеза, да не могу ни привирити нашем упо-

ришту. Из шанчева их тукао, иза камена и омара, и у ноћне бусије за коју нијесу слутили да је баш ту. И онако, отворено, с руку, да ме читавог виде: стежем рукама пушкомитраљез и тучем кратким рафалима по расутом фронту. Можда никог и не погодим, у журби, али пошто распем рафалом – све се заустави, нико потом не излази на чистину, на брисано поље које прошивају усијана зрна. Нико се не јуначи, нити покушава да нас потисне.

Одбјегли смо, чини се, далеко. Преостаје нам још чистина, уз брдо: нигдје дрвета, нигдје камена. Само кошена ливада, уз присоју. Али се мора туда, једино, па коме је суђено – нека преживи. Други нека остану, кад их погоди. Кад им се пресијече пут.

За нама престаше пуцњеви. Неко је од војника позади нешто викнуо, наредио или опсовао што се брже не крећу, или што ријетко убијају. Сви су застали, као збуњени том наредбом. Равнодушни према свему што се до тада збивало.

Њихов бат цокуле се не чује, не одзвања у ушима као корачање куршума.

То нам даје могућност да измакнемо уз брдо, преко чистине. Да избијемо на косу, која, вјерујемо, значи спас. Кад се пребацимо на другу страну, спасени смо. Улетјећемо у шуму, међу густо дрвеће. И земља је под ногом, брже се одмиче.

И други тако мисле: непријатељ је застао да се пресабере и договори, а то затишје треба корисно грабити, сваки трен, да се склизне с брисаног простора.

Гледам с врха брда, натраг, под собом: на малом зараванку преко кога смо претрчали, гониоци застали. Као да су збуњени округлином зарав-

ни која ми се одједном учини као тепсија. Ту смо, посљедње што смо учинили за спас, побацали оружје.

Застао сам и трљам очи, не вјерујем: гониоци и сами одложили пушке, посиједали и по триви прострли храну.

Никако не вјерујем сопственим очима. То није могуће! Можда ми се привиђа, рањеном. Кажем помоћнику, да се увјерим да није привиђење: „Шта оно раде?“

Он се љутну: „Шта раде? Доручкују зајутрак. Чикају нас. За данас су извршили задатак и испунили план. Дошло им вријеме да једу, па једу... Нас неће ни звати да им помогнемо. Нијесу толики болећници.“

Не зову нас, стварно, али нас више не тјерају. Заговорили се око доручка.

Помоћник се, видим, наоштрио. Хтио би да истражи бијес: „Дај ми тог ђавола, да им присједне зајутрак.“

Одмахујем руком: „Нека их, нека једу с миром. Да су они хтјели, могло је ово брдо да нам пресједне. Покупили би нас куршумима. Нека бар неко једе, све једно ко. Да имамо што, могли бисмо и ми да доручкујемо.“

/Писац се сјетио ове Приче послје читања стихова из књиге „Тераћемо се још“, пјесника Матије Бећковића, и срочио је одмах, с надом да ће можда некад, и негде, „ћеранија“ стати док се предахне.../

БУЂЕЊЕ НАРАВИ

/Вешовић Радослав Јагош, послије Солуна, Кијева и Сорбоне, проводи остатак живота у својој Буковој Пољани држећи се „Етике у дјелима Лава Толстоја“ и „Племенских обичаја Васојевића“./

Поручник Ференц Калек никако да среди мисли. Уморан подадуо од неспавања, блатњав, с једним рукавом поцијепаним изнад лакта, мрзовољно подиже поглед на војнике који, видећи га таквог, бјеже, склањају му се с очију што даље. Чим господину поручнику нешто не пође за руком, треба кидати испред њега. Треба ћутати док га мрзовоља не прође.

Поручнику никако није јасно шта се то збива у Рујеву и око Рујева. Кад је Краљевско-угарски Трећи позадински батаљон 7/30 послат у Рујево, речено му је: „За сада је тамо све у реду. Само се старајте, господине поручниче, да се тај мир настави и све ће бити добро“. Али, за врага, ред се убрзо пореметио: из Црне Горе, допријеше вијести да се тамо нешто замутило. Убијен је поручник Звонимир Паркер а његов убица, Радомир Дрљачић, да би избјегао погром, одбјегао у шуму. А Радомир Дрљачић није било ко: генерал је, министар војни државе црногорске, истина сада непостојеће, али бивше државе. Генерал се одметнуо, крио се једно вријеме између Таре и Лима, а послије, кад су га потјере спопале, пребацио се у Тамни вилајет. Свуда иде, народ га прикрива и прихвата као да им је најмилији, или род рођени. Из команде, из Тамника, скренута је пажња да ге-

нерал Дрљачић, задњих дана, борави негдје око Рујева, можда у близини Царева или Далипоља, у некој колиби, у неком катуништу, прерушен у сељака, можда чак у најамника. У то прерушавање поручник Калек не вјерује али претпоставља да се генерал Дрљачић вјероватно налази на обронцима Корман планине, између неприступачних кланаца, увучен у неку земуницу, или пећину.

Сама вијест да се генерал Дрљачић налази на терену који покрива његов батаљон трећепозиваца, људи у годинама, којим није стало до потјера и борби, би му непријатна: није се лако сусрести с одметницима макар их и не било много у групи. Одметници су увијек спремни да наплате свој живот.

Страх, који неће да призна, појача се кад у канцеларију уђе учитељ из Царева, Божо Вучић и рече да је видио на катуну Тврдиш генерала Дрљачића, и разговарао с њим. Одметник се налази у колиби, катуну који је окренут лицем према Потрку. Генерал Дрљачић је са три своја брата, два синовца, два црногорска војника по имену Стеван Поповић и Иван Лакетић.

Осим ових, међу одметницима је и Максим Вучић, који је до уласка аустроугарске војске био црногорски официр задужен да буде веза између Црне Горе и Тамног вилајета. Сви су, према обавјештењу учитеља Божа Вучића, наоружани московкама. Посљедњи, Максим Вучић, с којим је учитељ у блиском сродству, служи као водич који их води, највјероватније, у своју кућу, у Присоју, да предахну који дан, а онда поћу даље, преко Холмије за Арбанију. Тамо, изгледа, преко људи Есад-паше, имају везу са србијанском војском. По личном мишљењу Божа Вучића, требало би од-

мах, с истих стопа, покренути људство из Рујева, Матејева и Таришта а можда нешто и из Тамника као појачање, као и војнике из жандармеријских постаја из Расоје, Присоје, Паклине, Врагодола... да се запосједну сви приступи и излази преко Врагодола на једну и другу страну а правац усмјерити према кући Максима Вучића, који води одметнике генерала Дрљачића.

Окружна команда из Тамника му је брзојавила да батаљон из Рујева пошаље јаче снаге на катуниште Тврдиш. За сваки случај треба повести са собом учитеља Вучића, да буде испред војске. Мотрити на сваки његов покрет да не би била каква намјештена клопка. У случају да достава буде неистинита, Божа Вучића под јаком стражом спровести у Окружну команду да му се суди због лажног достављања и злочиначких намјера. Сем тога, Окружна команда даје до знања да се из Тамника и Таришта неће кретати никакве војничке снаге према Рујеву, јер су снаге батаљона 7/30 довољне да окончају ту акцију.

Поручнику Калеку није јасно што се генерал Дрљачић уопште кретао из Црне Горе, ризиковао да пређе бившу границу и уђе у предјеле њему непознате. Не вјерује закључцима људи из Окружне команде да се покренуо због могућег пребацивања ка србијанској војсци јер га та војска, бар према информацијама од виђенијих официра и првака из Тамног вилајета, неће ни примити. За неприхватање има више добрих и убједљивих разлога: генерал Дрљачић је министар војне династије која претендује још увијек да дође на чело обједињеног српства. Сем тога, то се гласно прича, генерал Дрљачић је изневјерио споразуме које је утаначио са србијанском војном командом, а

можда и владом: да пробије пут од Холмије до Арбаније и омогући несметано пребацивање коморе и наоружање из Србије до Арбаније. Генерал је, тако је поручник Ференц Калек чуо, примио од србијанске Врховне команде злато за изградњу пута али пут није начинио тако да је србијанско тешко наоружање остало на путу од Србије до Холмије а највећим дијелом на самим вратима Тамног вилајета. Зато поручник Калек сматра да генерал Дрљачић нема куда ка Арбанији него да му је тренутна ситуација у Црној Гори тешка, живот несигуран. За привремено, док потјере посустану, склонио се. У Тамном вилајету, вјерује, неће га нико проказати.

Поручник Калек наређује, како је то по војним прописима, да 20 људи пође у патролу и да траже генерала Дрљачића са друговима и, у случају да их не могу живе похватати, да их побију.

За случај веће сигурности поручник Калек узима у патролу и брата Божа Вулића, Петка Вучића, чиновника поште и телеграфа из Рујева. Петко Вучић му је сумњив од првог дана: на пошти ради, из прве руке сазнаје све новости па постоји могућност да те новости саопштава неком другом лицу, можда чак и генералу Дрљачићу за кога с разлогом тврди да ће покренути Црну Гору и све сусједне области на општи устанак. Петко Вучић је сазнао и за одлуку врховног комесара из Тамника да ће, у договору са војним комесаром за Црну Гору Вебером, наградити човјека са десет хиљада круна само ко да сигурна обавјештења гдје је стациониран генерал Дрљачић. Десет хиљада круна није нешто безначајно, посебно што се не ради о папирнатом, ратном, новцу него

о новцу у злату. О таквој одлуци је могао сазнати поштански чиновник Петко Вучић и обавијестити брата Божа Вучића, који се потом повезао с одметницима. Али те везе, које су могуће, никако му нијесу јасне: јесу ли из патриотских побуда, како Тамновилајећани обичавају да правдају неке своје поступке, или је због десет хиљада круна у злату, на које би могао свако да се слакоми.

Да провјери неке своје сумње, поручник Калек кад су направили први одмор, код чесме Точило, још једном је саслушао Божа Вучића.

- Ја добро познајем све бачије на Тврдишу. Оне су распоређене тако да чине природан прстен око извора Студенац, који се налази на комуници, то ће рећи на ничијој земљи. Бачија Максима Вучића је на самку, изнад осталих, на ивици шуме: може се са два корака ускочити у густиш шумског честара а исто тако, у случају потреба, из шуме искочити у отворен простор катуна. Ја знам пут до катуна, и до бачије Максима Вучића али му код куће нијесам никад ишао и не знам. Не зна ни мој брат Петко Вучић. Ја вас могу одвести на бачију, тамо гдје сам видио, и тамо гдје сам разговарао са генералом Дрљачићем, гдје се кувало овнујско месо за ручак. Ручало се није ту, у бачији, него негдје у шуми. Месо, скоруп, сир и јардум су однијели тамо а ја сам остао у бачији са једним од синоваца генерала Дрљачића. Не знам како се зове али га могу описати: висок је, коштуњав, јако изражених јагодица и јако изражене висине чела. Има очи помало жмураве и све ми се чини да добро не види.

- Знате ли ви, господине Вучићу, шта вас чека у случају да ваша обавјештења буду нетачна и да нас одведу на криви траг?

- Свјестан сам, господине поручниче, како да нијесам свјестан. Оно у шта сам сигуран то и тврдим. Оно што неznam, као то гдје се налази кућа Максима Вучића, нећу да кажем кад не знам. Максим Вучић је давно отишао у Црну Гору, откуда није долазио до сада.

Да не би губио вријеме, поручник Калек покрену патролу према катуну Тврдиш и бачији Максима Вучића.

Поручнику Калеку одједном постаде сумњиво понашање Божа Вучића. Пролазећи кроз шумски густиш, потом између столетних букава што су се пропињале у небо, Божо Вучић је звјерао на све стране као да нешто тражи што је некад изгубио.

- Изгубио сам оријентацију, господине поручниче. Све ми се чини да ово није онај прави пут који води ка катуну Тврдиш.

- Катун се, према топографској карти, налази горе, изнад ове шуме.

- Из шуме треба изаћи, али како? Негдје постоји ногостопац, доста видљив, као прогон. Туда се најављује стока, и издиг. Мора негдје постојати пут, који сам ја сада заборавио.

Божу Вучићу се чинило да се врте у круг: полазе с једног мјеста и опет се враћају назад. Шума их стијеснила, душу притисла. Поручник насупрот мисли да се достављач поколебао: пробудио се у њему страх од сусрета с одметницима и њиховим јатацима. Можда нешто смишља и мути. Вулићи, и други из катуна Тврдиш неће му опростити то што је довео аустроугарску војску на њине колибе. Може га неко из засједе, као главног крвника, нанишанити и... готово. Довођењем

Шваба ризикује да се сав живаљ окрене према њему.

- Нашао сам пут ка Катуну – каже Божо Вучић.

Излазе из шуме и изнад њих се појављује дим из планинских колиба. Чује се мукање говеда и блека оваца. Неке жене се дозивају и нешто гласно објашњавају једна другој.

Поручник распоређује људство, према облику терена, и према насељености. Оба Вучића се вуку на кољенима, непримјетни, скоро без даха. И војници се пузањем приближавају.

У колиби затиче само једну жену која рече да се зове Стануша Вучић и да није у блиском сродству са Вучићима из Далипоља, нити из Врагодолла. Стануша Вучић изјави да нико код ње не долази у што поручник Калек озбиљно посумња. За вријеме претреса поручник установи да у колиби постоје неопрани судови у којима је кувано месо. У једном суду се задржало више скуваног меса, које није могло бити спремљено за једну особу, иако је Стануша Вучић тврдила да је месо кувала за себе.

Дјечак, за којег установи да је чобан, код Стануше Вучић, није дао никаква објашњења. На свако питање је одговарао са не знам. Поручнику је чудновато понашање и тврдоглавост дјечака, који, по његовом мишљењу, није имао више од дванаест година.

Због сумњивог понашања, прикривања чињеница, које су морали знати, поручник Калек наређује да их обоје ухапсе, да се у међувремену не би некако повезали с одметницима генерала Дрљачића.

- Ја мислим да су се одметници генерала Дрљачића пребацили мало ниже, према Присоји – каже Божо Вучић. Нешто сам као начуо у разговору, који није био гласан, да треба да се повежу с Љубишом Вучићем. А кућа Љубише Вучића је у Присоји.

У кући Љубише Вучића нема никог: породица Љубишина, жена Роса са дјецом, недалеко је, на коси која је на топографској карти Тамног вилајета означена као катун Точила. Један дио војника упућује се тамо, да изврши претрес. У колиби није било нађено ништа сумњиво али у кући Љубише вучића један војник пронађе кесу барута и гајтан фитиља. По томе поручник Калек закључује да је кућа Љубише Вучића била повезана са одметницима. Можда су ту боравили једно вријеме, сами, пошто је остатак породице Љубише Вучића, боравио у катуну званом Точило.

- Мој муж, Љубиша Вучић, није код куће – каже Роса Вучић на саслушању. Он је прије недјељу дана отишао у Штирник, код капетана Вучетића, с којим је одавно велики пријатељ.

- Ова жена све лаже – рече Васиљ Калпак, комадир жандармеријске станице из Криводола. Ја сам лично јуче био у Штирнику и са капетаном Вучетићем био у његовој кући. Да је Љубиша Вучић тамо, ја бих га видио или би ми капетан Вучетић нешто рекао о њему. Нити сам га видио, нити сам што чуо о њему, за то вријеме и на основу тога тврдим да ова жена лаже.

- Ухапсите и њу – каже поручник Калек.

Из шуме, што се простирала према катуну Тврдиш, излазио је човјек огрнут гуњем. Поручник Калек одмах обрати пажњу на њега: имао је на себи бијеле вунене гаће са црним гајтанима.

Бркове је опустио ниско, и клатио се у ходу, безбрижно. Кад је подигао главу, поручник му видје запрепашћење у очима: није очекивао никакву војску па је ишао слободно, као кад се човјек послије обављена посла враћа кући на заслужен починак. Војници из патроле га среташе с упереним пушкама.

Васиљ Калпак рече поручнику Калеку да је то човјек кога су тренутно тражили, Љубиша Вучић.

- Био сам у Штирнику, код капетана Вучетића – рече Љубиша Вучић.

- Ми вас, господине, озбиљно питамо гдје сте били. Не тражимо од вас обману. Ако сте били у шуми, реците: био сам у шуми. Ако сте били преко планине, негдје у неком селом поред Ваитаране, реците тако. Тражим од вас само искрено признање.

- Да сам био негдје друго, рекао бих. Био сам, ево већ недјељу дана, код капетана Вучетића. Ви свакако мора да сте чули за капетана Вучетића, из Штирника.

- Ја сам чуо – рече жандармеријски командир Калпак. Ја сам прекјуче био у Штирнику, сједио у његовој кући, али тебе није било тамо. То ти можеш лагати неког другог а не нас.

Поручник Калек осјећа да се Љубиша Вучић саплео, притијешњен доказом жандармеријског командира Калпака. Поче да врда и да тврди како је био у шуми. С њим је био и његов син, Данило Вучић, који је тамо и остао. Прошле ноћи је спавао у кући а он, Љубиша Вучић, дубоко у шуми, да не би био заједно са сином, јер се плашио војске.

- Ја сам био у шуми и тамо коначио, а мој отац је спавао у кући – рече Данило Вучић.

Поручнику је јасно да су обојица сумњиви и да их треба притегнути и довести у сукоб са чињеницама. Један од њих ће, свакако, проговорити истину. Вјерује да су били у дослуху са одметницима. Треба само паметно с њима поступити и извући чињенице и тако поћи на траг одметницима, који су и сада негдје у близини.

Притегнути доказима, за које поручник Калек сматра да су необориви у тренутној ситуацији, Љубиша Вучић поче да признаје.

- Јуче смо и ја и син ми, Данило Вучић, са генералом Дрљачићем и његовим људима. Донекле смо их пратили, јер познајемо овај терен, а онда је генерал рекао да се вратимо јер им више нијесмо потребни. И иначе, с њима је био официр Максим Вучић па су се кренули његовој кући. Ја ипак мислим да они нијесу имали довољно повјерења у нас и да су заварали трагове. Могуће је да су се запутили ка Паклини, гдје је мања могућност да се сретну с потјерама.

- А откуда сада идете, господине? – пита поручник Калек и проницљиво прати ријечи и покрете свезаног Љубише Вучића.

- А сада отуда, пошто смо их испратили, и ви сте нас ухапсили. Ја изјављујем да са генералом Дрљачићем нијесам јатаковао. Наишао је само и затражио да му покажемо пут, и ништа више.

Поручник Калек сматра да је и ово лаж јер се Љубиша Вучић појавио касније, пошто је патрола претражила околну шуму, и кад је помислио да је војска отишла. Вјерује још да је Љубиша Курјак био негдје у близини кад је потјера наишла, склонио се дубље и потом измилио. Сумња и у исказ

Љубише Вучића да генерал Дрљачић има ципеле а остали опанке, и да је генерал, да би се мање препознавао, обријао шиљату браду коју је раније носио. Да су одметници наоружани, то вјерује. Вјероватно имају и ручне бомбе, у случају изненађења или блиског растојања у борби.

Цугсфирер Јован Крижанић је саслушао Станушу Вучић. Признаје да је кувала ручак за генерала Дрљачића и његове другове али она није давала ручак одметницима него је ручак однио у шуму Данило Вучић.

- То што је ова жентурача рекла, сушта је неистина и она то каже зато што ме мрзи. Ја нијесам носио јело у шуму него је то учинио синовац генерала Дрљачића, Владимир Дрљачић.

- Како можеш тако говорити кад си однио ручак, котао куваног меса. Ја не знам гдје су у шуми ручали, само знам да си ти ручак одавде однио.

Поручник Калек види да су и жене умијешане у јатаковање па наређује да обје, Стануша Вучић и Роса Вучић, буду свезане и потјеране у жандармеријску станицу, а одатле, под пратњом, у Тамник, гдје ће и остали јатаци бити спроведени послије завршетка акције.

- Ви, господине учитељу, пошто сте обавили с успјехом свој часни и патриотски задатак, можете бити слободни: можете се вратити назад, у Рујево заједно с братом. Али, опомињем вас, и најмањи покушај било какве врсте против нас повлачи смртну казну. Осим тога, дужни сте да све што будете сазнали о евентуалном кретању одметника и њиховим јатацима, јавите.

Мисли да је најбоље да тренутно отпусти браћу Вучиће, Божа и Петка, а послије, кад устре-

ба, може их стрпати у затвор. Кад их ослободи, зна, они ће ревносније трагати за одметницима. Божо Вучић ће, за који дан, доћи у Команду батаљона и затражити награду за дато обавештење о кретању одметника. И други су тако долазили: пријаве некога, кажу шта мисли и шта говори, и тражи да му се то плати. То не може да схвати: ако већ из неких личних побуда преноси оно што сазна, што онда тражи да му се то плати. Нека каже и нека иде. То је растерећење.

Као водичи напријед, испред аустроугарске војске ишли су Љубиша Вучић и син му Данило. Поручник Калек претпоставља да су одметници генерала Дрљачића стварно отишли према Паклини, јер је Паклина на падинама Корман планине, пустош је велика, могућност кретања неограничена и, ако још имају добро снадбијевање, могу тамо да се и дуже задрже.

- Опомињем вас обојицу: морате ме водити правим путем ка Паклини, тамо гдје су одметници. У случају да посумњам да ме обмањујете, или водите стрампутицом, обојицу ћу на лицу мјеста стријељати – опомиње поручник Калек. И ваше фамилије ће бити најстрожије кажњене а сви блиски рођаци протјерани у ропство, у Наћемећере.

- Показаћемо вам прави пут, господине поручниче – каже Данило Вучић.

Све до Паклине ништа сумњиво се не примјећује. Војници опрезно корачају, осврћу се наоколо, плаше се да однекуд, из засједе, не плане пушка или падне бомба. Паклина их срета нијема, без покрета листа. Никаквог трага који би навео на одметнике. По томе поручник Калек мисли да се ипак преварио и отишао са патролом погрешним смијером. Требало је ићи, можда, ка селу, у

Расоју. Постоји могућност да се генерал Дрљачић упутио тамо, јер му се одатле лакше повезати са људима из Холмије, чак и из Арбаније. И до хране му је лакше доћи. Максим Вучић сигурно их води ка својим рођацима у које се узда да га неће проказати макар знали да ће се свако обавјештење о генералу Дрљачићу добро платити.

Испод Паклине, при прелазу кроз дубоку долину Рујишта, изласком из густе шуме на травнати пропланак, Васиљ Калпак, који је био на челу војника примујети неколико особа како скочише на ноге, отрчаше у правцу шуме, и нагло нестадоше између дрвећа.

- То су Дрљачићи, генерал Радомир Дрљачић и његови другови и рођаци - рече Љубиша Вучић.

Пушке почеше бушити шуму, између дрвећа, тамо куда су умакли одметници. Гране падају, сломљене. Лишће се повија у зраку, лепршају као пијани лептири, и падају доље, у густош шумских трава. Из шуме се нико не одазива, ни пушка ни јаук. По томе поручник Калек мисли да су одметници далеко одмакли, или је неко остао мртав. Војска, потом, нагрну да претражује шуму. Тамо куд су се упутили одметници, не налазе никаквог трага, као да нико туда никад није прошао. Шума је мировала, дисала уједначено. Чак ни у врховима се није помјерало лишће. Патрола претури читаву шуму Рујишта па се врати одакле је и кренула, на ивицу пропланка одакле су одметници шмугнули у шуму.

На мјесту гдје су логоровали људи, или можда само предахнули, указаше се непокупљене ствари: два мантила аустријског кроја, цррногорска капа са новом црвеном свитом и два убиље-

жена слова на њој, револвер браунинг, реденик муниције са четири дум-дум куршума, торба са посућем као и пропусница број 378 издатој у Таршту на име Иван Лакетић. Вјерује да су то бјегунци одбацили да им при брзом повлачењу не сметају.

Љубиша Вучић описује бјегунце, према ономе што се сјећа и како их је видио кад су умицали у шуму.

- Генерал Дрљачић је у руској зеленој униформи. Има руску капу и зелене ципеле. Раде Дрљачић, брат генералов, има на себи тегет грађанско одијело, какво су носили србијански великошколци испред рата. Раде Дрљачић је иначе београдски ћак, студент теологије и права, и брату се прикључио неколико дана после одметања генерала Дрљачића. Трећа особа је био Новица Дрљачић, или Велиша Дрљачић. Особа је имала црногорску капу, бијеле чакшире, блузу и опанке околумаћене. Обојица имају плаве косе и необријане браде. За четврту особу не знам ко би могао бити – каже Љубиша Вучић.

- Ја мислим да је четврта личност, она са црногорском блузом, црним чакширама, црним чарапама и опанцима, Иван Лакетић – рече цугсфирер Јован Крижанић. То се и из заборављене пропуснице јасно види.

У даљој потрази, скретању улијево, патрола наиђе на планинске бачије. Из једне од њих, из катуна Палеж, искочише три особе, двије скренуше према Рујиштима а једна особа склизну на траг према Паклини. Из даљине поручнику Калеку се учинило да сви тројица имају црне капе, бијеле чакшире какве носе Арнаути из Арбаније, као и лаке опанке. Вјерује, исто тако, да све три

особе припадају дружини генерала Дрљачића. Према томе, закључује, одметника нема седам, како је саопштио учитељ Божо Вучић при првом исказу, него их има десет не рачунајући два Вучића, Љубишу и сина му Данила, који су им се послије били прикључили. Могуће је, исто тако, да су три особе били уплашени сељаци који су побјегли јер се плаше интернације каква је спроведена у Црној Гори, нарочито око Мојковца и Колашина.

Војници детаљно претражише катун, сваку бачију посебно, али ништа не нађоше што би указало на одметнике. Жене, затечене у колибама, нијесу могле дати никакву обавијест. Никога, кажу, нијесу видјеле. Мушкараца на катуну нема, него су остали доље, у селу, да свршавају пољопривредне радове. Неке од њих су војници из жандармеријских станица видјели претходног дана на њиви па поручник Калек вјерује да је тако како жене кажу. Једино су му нејасне прилике које су одбјегле из једне празне колибе у којој није нађено ништа. Да и сам није видио прилике, рекао би да се достављач преварио, да му се из страха учинило да је неко бјежао из колибе. На сусједном пашњаку, што је био нечији забран, поручник види да је посао око пласидбе тек прекинут јер се код неких пластова налазе виле и грабуље а међу откосима никога нема. По томе мисли да су сељаци пластили сијено до тренутка док их неко није обавијестио да војска долази.

Већ се почео спуштати мрак и поручник Калек рече војницима да је вријеме да се негдје, у некој жандармеријској станици, припреме за конач. Командир жандармеријске станице из Криводола, Васиљ Калпак, рече да је станица у Кри-

водолу најближа и да пођу тамо. Даље трагање, у току ноћи, било би бескорисно и веома ризично.

По мраку, старим путем којим су некада пролазили каравани, војска се спуштала према Криводолу. Звјезде су обасјавале пут а људске сјенке су се качиле за околно дрвеће. Сви су ћутали, и ишли. Напријед су били Љубиша и Данило Вучић, за њима Васиљ Калпак, па остали.

Поручник Калек никако није могао да заспи: на силу је склапао очи али је заспати било немогуће. Писао је сјутрашњи извјештај Окружној команди у Тамнику: „Обавјештавам Окружну команду да сам поступио по добијеном упутству... кренуо потјеру у правцу који нам је био највјероватнији правац кретања генерала Дрљачића, а по тачном исказу учитеља Божа Вучића... На путу смо ухватили сумњиве особе, сараднике одметника... које смо искористили да дођемо до сигурнијих података...“ Појављивали су се час Божо Вучић, учитељ, који је дошао и обавијестио команду батаљона. Јављао се и његов брат Петко Вучић, чиновник поште, који је сазнао да је генерал Дрљачић уцијењен са десет хиљада круна, али у злату. О томе је учитељ морао знати и зато се усудио да дође у Команду батаљона и каже да се видио са одметницима и да се они налазе на катуну Тврдиш.

Сан се колебао све до јутра а јутро му је пало на очи као тешко бремене: приспао је. Са лица му је нестало мрзовољног израза. Затегнута кожа са лица је олабавила, опустила се и као да је добио ведар изглед какав се не појављује док је будан. Само у сну се благо, дјечачки, смијеши и допушта да све иде својим током, тако да се не мијеша ништа, да не зна како је у Тамном вилајету гру-

па црногорских одметника које сада, не зна због чега, проказују браћа Вучићи... па отац и син... па нема никога него су лица избрисана, блиједа маглуштина, нејасно прамење магле: јесу ли гробови стријељаних одметника генерала Радомира Дрљачића, или стријељаних Вучића, за које је суд утврдио да су били у дослуху са одметницима али су се потом поколебали, проказали их... или је и то варка, па и сами због тога погинули. Чини му се да су испод магле вјешала, а испод вјешала гробови... и опет нечији гробови... не препознаје више јесу ли то црногорски или аустро-угарски.

Из обимне заоставштине која још остаје необјављена ево и „овог записа“, уз занемарљиве корекције, пред читаоца... Наћен је и одбрањени докторат на Сорбони 1935. године – теза „Етика у дјелима Лава Толстоја“ и преведена је са француског тек 1995. год./

КОСТИ

/Причу је Писац слушао, још као дијете, у Ровачком Требаљеву, иако је тада није разумио, јест ипак запамтио.../

Ово је први пут да некуд даље поћем, у неко друго мјесто, па се свакога корака плашим. Не бих ни сада кретао, у ово несигурно и ћавоље вријеме, да ме није нагнала мука. Чим ућем у кућу, дочекују ме брижне и оптужујуће ријечи.

Срета ме кукњава: Куку га мени задовојек... нема ко да ми Шула донесе из туће земље у нашу земљу. Ко је имао, нема га. Што је остало, боље да није остало.

То се односи на мене: боље да нијесам остао кад не доносим брата Шула из туће земље. Тућа земља је за мајку све што не обухвата наше мјесто. Наше мјесто, гдје су нам куће и имања – то је једино наша земља, што је најалост, у овом рату постала и жива истина.

Само рат да се сврши, па ћу ја, тјешим мајку.

Тјешим је тако, увијек истим ријечима које су и њој постале досадне и неувјерљиве. Не знам хоћу ли испунити обећање јер ће рат, изгледа још потрајати. Ипак је добро да мајци подхрањујем наду да ћу поћи у тућу земљу и пренијети брата Шула.

Какав рат, пита мајка зачућено.

Па овај што се води, кажем, сваки дан је ту, око наше куће. Туче се и гине на све три стране. Видиш ли како се врашки гине, чак и на нашој земљи.

И онда се гинуло, па се мртви нијесу остављали по бијелу свијету, птицама и звијерима за храну. Него су доношени и сахрањивани по људским и божјим законима, како ваља.

Одраније сам знао: мајка је мог оца Божа, из Травуније донијела мрвог. Из јаме га је извукла, са жица скинула, са којима је био везан за друге, мртве и рањене.

Мајка зато, да ме прекори, каже: мога Шула нема ко.

Ја ћу, само да се заврши рат, видиш како сви међусобно крвниче, само да мало стане ово ископање, понављам поново.

То неће бити никад, видим ја. Неће то моје године и моје очи дочекати. Прије ћу ја... под бусике.

Дозлогрдило ми је то, сваког дана, сваке божеветне ноћи. Све тако, једно те исто: мој Шуле, мог Шула нема ко пренијети... Дође ми понекад криво на Шула, што испаде као да је он само њен а ја нијесам, него сам доводче у кући, и туђа крв, непожељан. Криво ми је што ја нисам којим случајем погинуо у туђој земљи, него сам само задобио лакше ране, од метка кроз раме, па да мајка говори: нема ко да пренесе мога Брана... него му кости једе туђа земља.

Размишљајам: ако се овако багав одлучим на пут, Шула да донесем... шта ако ме ухвате? Како да изврдам? Смишљајам дуго, преко дана и прије него ме савлада сан. Чини ми се да постоји могућност, прихватљива: да понесем пуно бурило ракије која је изузетно понијела, да се у продавача и луталицу преобретем. Ракију сви купују, у свако вријеме, па и ово ратно. Војнику је лакше поћи на бункер кад му кроз крв проструји муче-

ница. Не страхује. Не узмиче кад ватра оспе с друге стране.

Ако ме нека непозната војска ухвати, мислим, рећи ћу, ово су гладне године, од глади се помрије, као што видите, а непријетеља на сваком кораку, једва сам вас нашао, овакав - никакав. Дјеца ми поцркаше од глади, као стока. Ко може гледати мирно своју дјецу, како умиру, реците... па мало брашна да набавим. Ракију да продам, мало новца скрпим, па онда што има да купим, породицу да прехраним... Видјеће да сам сиромашан човјек, за војника нијесам...

Послије, растурих дуге на бурилу, па Шулеве кости потапам унутра. Направим да не звече при ношењу, и не кламарају. Ако се почну котрљати, чуће се да је у бурилу нешто сумњиво, муниција или тако што... Намјестити да шкламћу, то могу. Кости није тешко увезати. Или, на крају, обмотати крпама поцијепане кошуље.

Костима неће сметати што су у ракијавом бурилу, што ће онако исушене повући мало ракије, или ракијског мириса. Могу се мало надојити и опити. Костима је, мислим, доста која кап. И, Шулевым посебно, јер није пио, није ни омиришао ракију, иако је у нашој кући било доста. Отац Божо је волио и да је има и да је попије. Устане ујутру и пошто се прекрсти прстима, прекрсти се и ракијом. И у прошли рат кад се упутио, напунио је чутурицу препеком, да се поткријепи кад буде тешко. Кад га је мајка скидала са жице, донијела и чутурицу, неотворену.

Да мајку задовољим, бреме јој скинем, узјахујем кљусе, оматорило и изнемогло, искулучено од сваке војске. Крећем по мраку, невидјелицом, у туђу земљу.

Од засједа стрепим, патроле могу да ме пресретну на путу, иако идем заобилазно и стрмпутицама. Али опет... рат је, шта ти га ја знам, војске и паравојске су свуда, измијешане. И, ко зна гдје је чија страна и на којем размаку, једна од друге. Нијесам толико вјешт, као неки о којима сам слушао, да капе мијењају, кад на различите војске нагазе. Једна може да ме пропусти, изврдам јој. Али друга или трећа... плашим се да ме неће поштедјети. Повјероваће да сам ухода, или... нешто друго.

И са Шулем је ђаволска посла. Проклео бих га да ми није брат. Гдје је нашао невријеме да погине, и тамо, далеко, богу иза леђа. Што је још горе, за нас што смо га ожалили: пустио је да га ухвате. Нико од наших, од кад се памти, није био ухваћен. Гинуо јесте али у боју, тамо гдје се стварно мушки гине.

Можда је то нешто друго код Шула, промијењено. Одмалена постао сеобар, школарац, увијек птица за неку другу и туђу земљу. Ону нама обичним непознату. Нигдје да се смири, проклет као циганско сјеме. Сели се стално: као ђак промијенио три школе, и за чудо чудно – свуда га најурили што је нешто мутио с ђацима, и радницима? Бунио и против власти. Мора да га је неко намјерно укљукао. Онда као студент, опет исто: носи и чита забрањене књиге што подстичу на преврат, дружи се с месарима, механичарима и радницима из фабрике... Послије, као професор, све из мјеста у мјесто: по потреби службе премјештан. Ја сам ипак наслућивао због чега: по казни је то. То га кажњавају што опет некога ђавола дира.

У туђој земљи, на вратима куће у којој је становао Шуле, срета ме Шулева станодавка, још млада удовица, код које је прво боравио као ћак, послије као професор док га нијесу шчепали и стрпали у затвор.

Жена се скамени, двапут на моје очи прекрсти, и неколико пута промијени боју лица. Не вјерује да је пред њом жив човјек. Научила ваљда, да у очима има само мртваце.

Боже... чекај мало... па ти ниси Шуле.

Нијесам, кажем.

Откуда... Шуле је погинуо. Боже, шта је ово. Привића ли се мени, опет мој Шуле.

Ја сам му брат, близанац, кажем.

И причам, да је што прије упознам, каква ме невоља нашла... па да покупим Шулеве кости и да их однесем у нашу земљу, на наше гробље, код оца Божа, код беда Пека... као што је некад оца донијела мајка.

Немогуће је то... То су они исти војници што су га затворили и убили... а и ја бих вољела да Шуле остане ту близу, крај мене. И да знаш: Шуле није у тој гробници покопан сам.

Видим, и онако лоше је. Упао сам у круг. Са свих страна су ме опколили војници, плаћена војска, туђа војска... Они су заједнички, по договору, на превару ухватили Шула, и убили. Сметало им је што тврди да ће омладина и радници побиједити. Рат ће бити њихов. И мир њихов. Они ће, та побједничка војска, у овом туђем и нашем рату, заједно са туђином ослободити земљу од будућих ратова.

Није говорио крадом, и тајно. Није научио ништа да сакрива од оног што мисли, и у шта је убијећен да тако треба и мора бити.

Сада сам и ја убијећен да Шула могу извући.
Крадом... да украдем, говорим Шулевој газ-
дарици.

Боже ми опрости... зрио човјек па да краде?
То је страшно и кажњиво. Ризик је то велики. Још
кости красти... сачувај боже и од саме помисли.

Разувјеравам је да ту нема ништа страшно:
Брата хоћу да пренесем, па тај бог, кога приви-
ваш, опростиће ми кад је у питању брат, па да је
далеко, узео би и однио га кући. С божјим благо-
словом ће све бити.

Убјеђујем је да нико не мора знати. Нико чак
и не смије знати да сам долазио, и зашто. Знам
шта би ме чекало: прво би похапсили страже па
организовали потјеру, да ме ухвате. Потом ис-
тражни затвор, батине као да сам и ја бандит, и
комуниста, и све оно што мисле да јесам и што
треба да признам. Онда вјешање, уз присуство
народа, ради примјера, да се други и не помисле
и не усуде рушити државу.

Знам и то: убили би ме да знају ко сам, и да
сам Шулев брат – на муке ставили. Досјетили би
се да да сам за Шула дошао, да им га украдем и
понесем његове кости у наше гробље.

Омекшала је Шулева газдарица. Пробудило
се нешто у њој, шта није смјела одмах исказати.
Можда и вјера да ће Шулево вјеровање побиједити.

Говори ми: Платићемо добро два радника,
купићемо Шулеве кости, па носи... нека ти је бог
на помоћи. Само моје име нигдје не помињи јер
ми је и без тога доста мога јада.

Знам да је жена паметно чељаде и кад прегне
– може све да учини. Нико нема снаге да је зауста-
ви, кад нешто науми да уради. Зато се и слажем с
њом да гробаре добро потплатимо. И они ризи-

кују своје главе: сазнање шта су учинили одвело би их пред цијеви или под нож.

Оба гробара, повијени за лопатама, раде журно. Још више се помажу голим ноктима, да их неки ударац у камен не би одао. Вјешто раде, обазриво, као прави лопови.

Ја чучим поред Шулева гроба, као пас. Ноге ми се скамениле. Мисао се везла само за земљу што руке избацују из гробнице, и на кости што треба да се појаве. Земља је, осјећам по прстима, порозна и растресита, пјескуша.

У гробници је много поломљених костију, разбијених лобања... хладан зној ме проби: како Шула да препзнам? Помаже ми жена: оно су Шулеве кости... оне најкрупније... како ми је био јак. Вјерујем јој, и брзо омотавам крпама кости. Немам времена да с њих скидам земљу што се залијепила и тражим неки знак да је то Шуле.

Кад све би готово, гробари нижу бусике, уређују гробницу тако као да изгледа као раније: заравнана и утабана земља бусикама, само да се сјутра или који дан касније не примијети. Послије... наступиће кише и сумаглице, дуге и упорне, јесење. Па снијег. И опет се неће ништа запазити да је поремећено. У гробницу нико неће откопавати да пребројава кости.

И у повратку војске заобилазим. Гдје мислим да се налазе, заобиђем. Сад би ми било жалије да ме ухвате. И за мајку би било теже. Оба бисмо јој били далеко, у туђој земљи. Изван нашег гробља.

Кљусе као да осјећа, иде мирно. Не удара копитом у камење, као да је сасвим обосило па газу живим месом. Сваки додир са земљом га вријећа. Можда је тако нечујно зато што се поводи за мном: како ја пажљиво газим, тако и кљусе.

Мајку кад угледах, кажем. Ево, доселио се твој Шуле.

Мајка прво не вјерује да сам то учинио јер јој нијесам рекао ништа куд сам се запутио. Једноставно сам био одмаглио не казујући ни жени да идем можда бестрага и да се можда нећу ни вратити.

Мајка зајеца, само гласом: „Стигао мој Шуле. Зар стварно стигао... мој Шуле? Благо мени. Благо мени... задовијек. Дај да га још једном видим.“

Није плакала како сам очекивао. Грчила се и стискала бол у себи. Ни сузе нијесам видио. Само је нешто неразговјетно мрмљала као оченаш, или држала неку бесједу.

Читаву ноћ тако: причала је нешто Шулу, јадала се... питала. И кад не добије одговор – сама одговарала.

Испред зоре, чуо сам, нијесам заспивао, мајка се смијала. Смијала се страшно, и упорно. Хтио сам да устанем, да је прекинем у томе. Али, она је сама прекинула заразни смијех као да је знала да ћу устати, и рећи јој да је мртавац у кући, наш Шуле, и нема разлога за смијех. Није вријеме за то.

Кад сам ипак устао, потјеран неким предосјећајем да се с мајком нешто догађа, и пришао јој, спазио сам да је непомична, и хладна. Више нема ни смијеха ни плача. Око усана, чини ми се, окаменио се задњи осмијех, што је Шуле пренијет у нашу земљу.

Гробар је био ископао раку довољну да Шуле стане. Морао је проширивати, да би и за мајку било мјеста.

Писац је, једног љета, као студент, боравећи у Ровцима, претраживао гробља и гробове и нашао је један споменик на којем је вријеме избрисало сва имена, и слова, и године, али се још видјело јасно: крст и петокрака заједно, и вјерује да је Шуре сахрањен баш ту, поред својих најближих/

ОЖАЛОШЋЕНИ ЖИТЕЉИ

/... записано би да је Рашко Вучина, официр краљевске војске, остао до задњег дана, вјеран краљу и отаџбини.../

На врагодолском путу никад шодера не буде доста: по читав дан туцам шодер, развозим га кариволицама и просипам по дубоким џомбама да би камиони мање ломили федере, кардане и споне, да им мање пуцају гуме уз окомите врагодолске серпентине. Никако да навашем колико треба и колико ми наређује техничар из Старог Града, Драго Пешић, досељен за послом из Таришта, који сада ради у Управи за путеве. Драго Пешић ми први каза новост за Рашка Вучину: Јесте ли приправни да прихватите онај гроб што је измилио из апсане.

Доста наших Дријевчана има расутих по свијету, расјеменило се, има их и по апсанама: неко због мањих или већих превара, неко због лоповлука, неко због поганлука, свађа или силеџијства, туче и убистава, а највише има политичких, па се не досјећам о коме је ријеч. Још мислим: онај ко погоди апсану, мора бити или као гробар, или као гроб. Онај што као гроб долази, могао је мирне душе и да нам не долази, ми се не бисмо наљутили.

Недоумицу ми разбија техничар Драго Пешић: Пустили су из затвора Рашка Вучину. Треба да дође данас или сјутра. На умору је, па га затворске власти предложиле вишим властима надлежним за то, наводно због доброг држања, да

изађе на слободу прије времена, а у ствари – видјели су да је Рашко Вучина при крају, смрт је ту, болест га разједа, па да умре на слободи, код својих.

Код својих неће умријети, мислим, али ништа не говорим, јер нема код кога: син му, академик Момир Вучина, није ни раније хтио да окрене главу на оца. Нити је жалбе писао на пресуду, нити молбе за помиловање; ништа. Потпуно је заборавио да му је апсеник Рашко Вучина отац. Није га посјећивао. Свима је говорио, кад би се о родитељима и родбини повео разговор: Осим мене и моје породице у Старом Граду, нигдје никог на свијету бијелом немам. Мајка ми је умрла, слава јој, намучила се док ме подигла. И отац ми је мртав, лака му дријевачка земља између она два храста на гробљу.

Затворске власти су о Рашку Вучини водиле рачуна: водиле су га у евиденцији тешких апсеника, премјештале из затвора у затвор док није премрзао на бетону и голомразици, оболио од неке неизљечиве болести. Онда га на Институт пребацили, ублажавали му болове, па и од тога одустали: Власт га помиловала, а уствари, пустила да иде кући и нека тамо умре, да се не би излагали трошковима.

Кад га болничка кола, која су га сигурно још у Далипољу преузела, ишћушкаше да га се прије ослободе, и кад Рашко Вучина остаде сам, прво се окрену према расојској цркви, прекрсти се као стар и побожан човјек, сагну и пољуби дријевачку земљу под собом: Никад се више, мајчице рођена, нећемо раставити. Од данс ми смо једно те исто, ти си земља, и ја сам земља – ти си већа, а ја сам твој дио. Немој ме заборавити. Немој ме одгурну-

ти. Доста смо били растављени: ти си заборавила да је овдје рођен син твој, Рашко Вучина.

Мени су због овог скоро потекле сузе: никад нијесам чуо да неко из Дријеваца, и уопште из Далипоља, тако са земљом разговара. Сви земљу псујемо, кости јој претресамо и ралом сламамо, мајку јој по сто пута псујемо као да нам је она за све крива.

Први који је пришао дошљаку, одавно туђинцу, кога се ја сјећам једино по причању, био сам ја, Богдан Путар, радник на врагодолској џади.

- С далека ли си пута? – питам ја и правим се да га не познајем.

Знам, путника и намјерника увијек треба с те стране дарнути.

- С које си стране дошао?

- Нијесам више с те стране с које сам се запутио, и нијесам са ове стране на коју сам пао: коријен је зле судбе моје дубоко у мени. Само је болест моја мени јасна.

- Каква болест? – питам.

- Жеља да овдје умрем, ето.

Чудна ми чуда: свуда се може умријети, на сваку страну се одлази и умире. Ипак, знам, најрадије се човјек враћа исходишту, као пас, или као вјерни коњ.

- Свако умире тамо гдје је рођен. У своју колијевку се враћа, тамо да се у пепео преобрати.

- А ти... што овдје? – питам.

- Ја сам Рашко Вучина... Чуо си, ако нијеси запамтио по виђењу: живио је некад овдје у Дријевцу Рашко Вучина. Кућа његова је била онамо, испод Главице, у оној густој групи кућа...

Препознао сам ја одмах, краљевског капетана, Рашка Вучину: висок, дугулента, а мршав и

танак као танки прUTOви за змије. Очи му дубоко упале, вјеће несразмјерно израсле и накостијешиле се као у преплашене звијери. Нешто страшно, паћеничко или осветничко, бије му из погледа. Само што га снага више не држи: наслања се на штап.

Помажем му да до затворене куће дође, у гредама подупрту кљетару кроз коју су одавно пролијетале птице, прво врашци, па вроне и свраке, а преко зиме и пашчад се склањала.

Онда кроз Дријевац говорим: Вратио се Рашко Вучина, отац нашег познатог политичара Момира Вучине, вратио се из тамнице... да умре на нашој расојској земљи. Хоће да га сахранимо на нашем гробљу, тамо гдје и остале Вучине, између два хроста што се сваке године шире и размичу гробљанску земљу.

Као и увијек кад се неко врати из болнице, из далеког свијета, из тамнице... навале Вучине, Вучићи, Вуковићи, Вучинићи, Вучевићи и остали, обилазе боника Рашка Вучину, понуде му носе, закањују га, питају кашичицом као мало дијете, нуткају најбољим што имају. Чак и неколико Вукића је отишло, чуо сам сјутрадан, да изгледе старе размирице и лаку смрт му пожелеле: Нека Рашко Вучина умре одједном, без болова и мука, сваког зла се тамо у тамници накупио. Треба да умре слатко, као да је заспао.

Рашко Вучина је до зла бога зимоморан, чак и поред ватре дрхти као прут. Од катранског бурета смо му пећ направили и намјестили у нахереној и одавно напуштеној кући, али њему се више свиђа огњиште: Више ватре у моје смрзле кости улази. Чини ми се да ме ватра лијечи, реуму ће ми истиснути, здравље повратити... Због

тога је стално уз огњиште, премјешта се и окреће ватри час дугачке и суве руке, час леђа. Дрва смо му нанијели, шуме Вучина су близу, има се гдје усјећи, па Рашко Вучина по читав дан тарка ватру, набацује дрва и грије се.

Уобичајио сам: свако јутро, кад се кренем на посао, прије него изађем на врагодолски друм, свратим до Рашка Вучине, оповидим шта треба, додам му воде и нешто хране, поразговарам коју ријеч. Он би, видим, желио да има неког уз себе с ким би причао, коме би се исповиједио, објаснио му гдје је и зашто године провео. Али, ко је толико докон да губи вријеме и слуша незгоде Рашка Вучине, којих је свакако морало бити доста.

И за нас има доста незгода: са свих страна нас мука бије – слане и кише, магле врагодолске, вјетрови расојски... па скупоће, па повратници из Тривалије. И још нешто, што нас изненади: налазим Рашка Вучину смиреног заувјек, затворених капака. Мртав је.

Стојим, мртав као и он. Највише ме чуди што је Рашко Вучина такав да се не може препознати. Онда се досјећам: Рашко Вучина је увијек био уз ватру, гријао плећи. Мора да је задријемао у неко зло доба, посувратио се и пао у велики огањ. Није имао снаге да се искобеља из ватре. Ватра га је одједном захватила, до кости продрла. Или је постепено губио свијест и потањао у огањ, а огањ палио, и пекао, и испекао. Одјећа на леђима је претворена у гареж, и месо испод одјеће, такође. Руке, на лактовима, прогорјеле. Мора да се опирао лактовима и бранио да не тоне у ватру. Коса му на тјемени осмуђена, шчагорила се... Можда је Рашко Вучина и приспао, или пао одједном мртав, послје у ватру.

Зовем суседе: О-ооо... ево мртвац... умро Рашко Вучина.

У Стари Град посласмо најхитрије прuku: нађите и реците Момиру Вучини да му је отац, Рашко Вучина, душу испустио у току ноћи, а сахрана би тебала да буде сјутра.

Отпорука се брзо врати: Рекао Момир Вучина да има неодложни посао у пријестоници, предизборне га бриге и агитовања у ове дане море, и да не може доћи.

Мени криво, криво и осталој својти и комшијама: Момир Вучина није дошао да оца посјети. Није се чак ни распитао како му је, има ли шта јести. Ништа. И због овога се сад наљутисмо. Неко предложи да јавимо милицији да Рашка Вучину нема ко сахранити, па нека они виде с Момиром Вучином шта да чине. Потом се договарамо: нећемо братство брукати. Одјећу свечану капетанску, пронађоско скривену у старој шкрињи, ракију ћемо сами прибавити од својих кућа, ако неко дође на жалбу, и дуван исто. Сандук обећа да ће о свом трошку, иако нијесу никакав род, склепати од јеловине Благоје Џамбас. Гроб ће ископати, као и досад што је чинио, уз незнатну плаћу, стари Завиша Крављача. Ја сам преузео на свој ризик да растури обавијест свим познаницима, пријатељима и рођацима да је испустио душу наш племенити... Рашко Вучина. Сахрана ће се обавити сјутра, поподне, подно цркве, на дријевачком гробљу, у петнаест часова. Позивате се да као пријатељ породице и братства Вучина присуствујете сахрани. Ожалошћени житељи Дријеваца и околине.

Због овога ми неки приговорише: Зашто то стављаш да су ожалошћени житељи Дријеваца и

околине, кад покојни Рашко Вучина има ближе својте овдје, и у Старом Граду, и у Тамнику, кад му је и син рођени, Момир Вучина, жив. Треба његово име доље да стоји. И жене му друге, Сандре Вучине. И двоје дјеце Момира Вучине.

Да је нешто како би требало, тако би стајало. Али нешто није у реду: Вучине су још одавно одскочили један од другог, као да један другом сметају, један другог намамљују у клопке, гложе се, заједају, крви пију један другоме. Ни у смрти се не слажу.

Кажем зато: Момир Вучина је отпоручио да неће на сахрану доћи. Долазак би му само шкодио стеченом угледу: видјели би људи у Старом Граду да је имао оца и да му је отац на робији био, сазнали би и због чега. А то што је везано за робију и робијање... одавно је заборављено. Опрштено. Нико се тога не сјећа. Оживљавање тога било би страшно непријатно, и тежак ударац за каријеру Момира Вучине.

Неколико других Вучина се с тим сагласило. Виде људи да сам право рекао. Ипак, није могао доћи Момир Вучина, јер је заузет важним државним пословима, доћи ће ваљда његова законита и садашња жена, Сандра Вучина, да свекра испрати, свекру вијенац донесе и тури на гроб.

У неко доба, пред кретање на гробље, из Старог Града кола стигоше: унутра само возач и нико више. Рекоше ми, неки што су око сандука се нашли, да возач мене тражи. Он стварно тражи мене: Ти си Богдан Путар... ево, послао ти Момир Вучина ово...

Узимам писмо, отварам и читам: Богдане, види и среди ту ствар без мог учешћа. А људима, који се тамо затекну, пренеси ово: Свима присут-

нима искрено се захваљујемо на испраћају и изјављујемо саучешће у великом болу који вас је задесио поводом смрти нашег драгог оца Рашка Вучине... изјављујемо... Момир Вучина

/... и би још записано да је Момир Вучина имао блиставу каријеру политичара и академика тморничког, али његова нога више никада не крочи у Дријевац... За Дријевчане је он већ жив сахрањен, а гдје ће бити стварно сахрањен кад умре, још не знамо.../

САДРЖАЈ

РЕЛИКВИЈЕ	5
МАЈКА	11
ДРУГА НОЋ АЛ - КАДРА	18
ПРЕДЗНАЦИ	24
ВРАНУША	35
ПРЕДАВАЊЕ	42
КРЕМИРАЊЕ	48
ПРИЧА - ПИСМО	55
РИЈЕЧ	67
КРИВИЦА	71
ПСИ	85
ОБЛАЦИ	90
ЗАЈУТРАК	94
БУЂЕЊЕ НАРАВИ	100
КОСТИ	117
ОЖАЛОШЋЕНИ ЖИТЕЉИ	126

Издавач

Арт принт, Бања Лука

За издавача

Милан Стијак

Дизајн корица

Драгана и Мирко Вуковић

Штампа

Арт принт, Бања Лука

Тираж

300 примјерака

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

821.163.41-32

БОШКОВИЋ, Слободан

Приче из наших крајева / Слободан Бошковић. -
Бања Лука : Арт принт, 2011 (Бања Лука : Арт
принт). - 133 стр. ; 21 цм. - (Библиотека
Савремена књижевност)

Тираж 300.

ISBN 978-99955-51-97-1

COBISS.BH-ID 1934360